

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ

Завршни рад

Прва посета Милана Стојадиновића Француској (1935)

Ментор

Проф.др Мира Радојевић

Студент

Вук Перишић

ИС 17 /03

Београд 2018.

Садржај

Предговор.....	3
1. Увод.....	6
2. Политички односи у време шестојануарске диктатуре (1929 – 1934)	14
3. Југословенско – француски односи 1934.....	21
3.1. Југословенско – француски односи до Марсејског атентата (9. октобар 1934)	21
3.2. Односи после убиства краља Александра до доласка Милана Стојадиновића на власт (октобар 1934 – 24. јун 1935)	27
4. Спољнополитичка начела владе Милана Стојадиновића и прва посета Паризу	39
4.1. Почетак владавине Милана Стојадиновића	39
4.2. Прва посета Милана Стојадиновића Француској (септембар 1935)	45
5. Југословенско – француски односи у политичкој сфери (1936– 1938)	54
6. Посете француских званичника Југославији и југословенско – француски односи у културној сфери (1936 – 1938)	69
7. Закључак.....	78
8. Извори и литература	81

Предговор

О првој посети Милана Стојадиновића Француској до сада није писано у форми посебног рада. Највише пажње том догађају посвећено је управо у мемоарима самог Милана Стојадиновића, објављеним под називом *Југославија између два рата – Ни рат ни пакт*, аутора Милана Стојадиновића. У свом делу, аутор је споменуо прву посету Паризу, 1935. године, као и сусрете са тадашњим француским званичницима попут председника Треће републике Алберта Лебруна, председника владе и министра спољних послова Пјера Лавала, министра правде Леона Берарда, председника Сенатског одбора за спољне послове Алексис Лежера и другим званичницима. Посебно место у поменутом делу заузимају разговори Стојадиновића са француским колегом Лавалом, са којим је разговарао о важним спољнополитичким питањима.

Поред наведеног дела, у писању овог рада послужила је и литература која се уопштено бави југословенско-француским односима у међуратном периоду. Од највеће користи биле су књиге Вука Винавера *Југославија и Француска између два рата* и Станислава Сретеновића *Француска и Краљевина СХС 1918. – 1929*. У погледу сагледавања тадашње спољне политике Краљевине Југославије, од користи су била дела аутора Бранислава Глиогоријевића *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици, Вањска политика југословенске државе 1918. – 1941*. Богдана Кризмана и две књиге *Британских извештаја о Краљевини Југославији* аутора Живка Аврамовског. Од не мале помоћи било је дело *Југославија у кризи 1934 – 1941*. Јакоба Б. Хоптнера, као и дело *Историја Француске* са жељом да се у оквиру рада прикаже тадашња унутрашња и спољна политика Треће републике.

Када је реч о изворима, највише архивске грађе је коришћено из фондова Архива Југославије. Документима за тему овог рада најбогатији је фонд Централног Пресбиороа Министарског Савета Краљевине Југославије, у оквиру кога су коришћени новински исечци југословенских листова попут листова *Политика, Време, Правда, Jutarnji list, Jugoslovenski Dnevnik, Jugoslavenska Zastava, Jugoslavenski list, Novo Doba, Самоуправа*, као и страних листова *Le Croix, Le Petit Jornal, Le Petit Parisien, Le Matin, The Daily Telegraph, La Salut public, New York Post, L 'oeuvre* и други листови. У оквиру тог фонда се налазе бројни подаци везано за важне догађаје између 1934. и 1935. године попут посете француског министра спољних послова Луја Бартуа Београду у јуну 1934. године, догађаји везани за период од Марсејског атентата до доласка Милана

Стојадиновића на власт у јуну 1935, седнице Мале Антанте у августу 1935. године на Бледу, као и подаци везани за прву посету Милана Стојадиновића Француској. Мањим делом су из фонда коришћени догађаји који се односе на период између 1936. и 1938. године.

Следећи фонд који је коришћен приликом писања мастер рада је фонд Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, у оквиру кога се налазе извештај на француском језику о стварању Пакта о заједничкој француској – совјетској помоћи из 2. маја 1935. године, затим извештај о посети Милана Стојадиновића Француској у октобру и новембру 1937. године, извештај о посети француског министра спољних послова Ивона Делбоса Београду у децембру 1937. године, као и најава подизања споменика француском министру спољних послова Лују Бартуу и краљу Александару, поводом четворогодишњице Марсејског атентанта.

Од посебне помоћи је била и збирка Милана Стојадиновића из чијег фонда су коришћени бројни извештаји попут извештаја југословенског посланства у Паризу, у којима је приказан однос француске владе Стојадиновићевој влади и о унутрашњополитичкој кризи у Француској у време владе Народног фронта. Посебно је значајан извештај непознатог аутора, у којем је приказан став француске владе преко изасланика Фисијена Доминоа према тадашњој Удруженој опозицији и извештај југословенског посланства у Паризу у којем је приказан став француске владе према посети Милана Стојадиновића Немачкој у јануару 1938. године.

У писању рада је коришћена архива листа *Политика* из Дигиталне библиотеке Народне библиотеке Србије за период између 1934. и 1938. године.

Структура рада је конципирана тако да је у уводу дат преглед најважнијих догађаја из историје југословенско – француских односа у првих десет година постојања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Други део рада посвећен је југословенско – француским односима у време шестојануарске диктатуре, док су трећим делом обухваћени догађаји из 1934. године у оквиру кога се налазе два потпоглавља : један који је обухватио време од почетка 1934. до Марсејског атентата, тачније време министровања Луја Бартуа док друго потпоглавље обухвата догађаје после Марсејског атентата закључно са падом владе Богољуба Јевтића у јуну 1935. године.

Четвртим поглављем обухваћен је период владе Милана Стојадиновића, који је такође подељен на два потпоглавља. Прво потпоглавље говори о унутрашњој и

спољнополитичкој оријентацији „нове“ владе, као и однос Милана Стојадиновића према Француској пре доласка на место председника владе. У потпоглављу су размотрени владина *Декларација* из 4. јула 1935. године, која је представљала наставак унутрашње и спољне политике Краљевине Југославије, као и састанак министара спољних послова Мале Антанте на Бледу, који је одржан крајем августа 1935. године. У другом потпоглављу је детаљно приказана прва посета Милана Стојадиновића Француској.

У петом поглављу су дати догађаји између 1936. и 1938. године. У оквиру тог поглавља посебна пажња посвећена је кризи у југословенско–француским односима, настала као последица унутрашњополитичких и спољнополитичких криза у Француској. У завршном поглављу су приказане заједничке југословенско–француске културно–просветне манифестације у периоду између 1936. и 1938 године.

Циљ овог рада јесте да се покуша да се расветли један од догађаја из спољнополитичке историје међуратне Краљевине Југославије. С друге стране, овај рад може да послужи као скроман допринос проучавањима историје југословенско – француских односа .

1. Увод

Ако бисмо прихватили тезу Станислава Сретеновића, југословенско – француске односе у међуратном периоду можемо да посматрамо као „врло блиске односе“. Овај аргумент произашао је из чињенице да су се ти односи заснивали на савезу који су Француска и Србија склопиле још током Првог светског рата, као и због чињенице да је Француска била једна од земаља која је подржала стварање јужнословенске државе. Ипак, иза те „блискости“ крила се другачија стварност, јер Краљевина Југославија крајем двадесетих година није била снажна држава, какву је, по мишљењу Француске, требало да „изроди европски југоисток“, па је стога Француска радила на ширењу европског и културног утицаја у тој земљи ради „препорођења нове државе“.¹

Са друге стране, влада Жоржа Клемансоа је током 1918. и 1919. године водила двоструку политику према Југославији на тај начин, што је фактички признала уједињење и Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, али није хтела да то формално правно учини, јер се држала начела да се треба „избећи сваки сукоб са Италијом“, која је од првог дана негирала постојање југословенске државе. Због вођења такве двоструке политике, регент Александар Карађорђевић није био примљен од стране француских званичника крајем децембра 1918. године.²

Од јуна 1919. године Француска је постала заштитник Краљевине СХС, јер је амерички председник Вудро Вилсон, под притиском Конгреса, окренуо изолационистичкој политици. У новој ситуацији, влада у Београду је схватила да мора да заслужи француску помоћ, која би помогла решавању проблема са Аустријом, Мађарском и Бугарском.³ Са друге стране циљ новонастале југословенске државе био је да се нађе место у „новом европском поретку“ и створи повољан „балкански савез“ који би осигурао мир на том подручју и балканске земље заштитио од ревизионистичких сила.⁴

Почетком двадесетих година 20. века, Краљевина СХС се уклапала у нову политику Француске коју је водила према новим државама на истоку Европе, које су настале на рушевинама бивших царстава, а Француска је подржавала због свог тврдог

¹ Станислав Сретеновић, *Француска и Краљевина СХС 1918. – 1929*, Београд 2008., 471.

² Вук Винавер, *Југославија и Француска између два светска рата (Да ли је Југославија била француски „сателит“)*, Београд 1985, 12 – 14.

³ *Исто*, 12-13.

⁴ Jacob V. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934. – 1941*, Rijeka 1973, 56.

антинемачког става. Како је радила на ширењу свог утицаја, Француска је водила рачуна о разним факторима, који су се тада препритали током тог периода. С једне стране су је жеље Италије приморавале на опрез и компромисе, што је ограничавало успешност француских културних и економских веза на Балкану, а са друге стране, како би се осигурала у случају евентуалног напада на Немачкој, Француска је тежила да Немце одбаци са источне границе, ослањајући се на нове државе створене под њеним окриљем. Међу тим државама, Краљевина СХС и Румунија представљале су, по Француској, „слабашне државе“, док су Пољска и Чехословачка биле главни ослонац политике опкољавања Немачке, будући да су се граничиле с њом.⁵ Стога је Француска 1921. године подржала оснивање Мале Антанте.⁶

Долазак Аристиде Бријана на место председника француске владе у јануару 1921. године може се посматрати као период у коме је његова влада потпуно прихватила Малу Антанту уз напоре да уништи немачку силу одузимањем Горње Шлезије, а тај догађај је истовремено допринео јачем зближења Југославије и Француске. Такође, обе владе су биле антибољшевички настројене. У говору који је одржао пред седницом Сената, Бријан је рекао да „ако Француска не може да шаље трупе, нека се бар уздржи од трговинских односа са бољшевицима“, чиме је изнео званични став владе да она не жели да призна совјетску владу. Ту политику је следила и југословенска влада.⁷

Упркос оптимистичној изјави посланика у Београду Клермана Сен Симона да „Франуска може да рачуна на овај мали народ“, постојале су даље несугласице између двеју земаља. У разговору са мајором Темперлејем, познатом енглеским дипломатом, краљ Александар је изјавио да га „јако узнемирава француски став“ у погледу Мађарске, јер, по њему, „француски посланик ради у Београду на покушајима мађарске рестаурације“. Поред југословенског краља, председник владе Никола Пашић је био подозрив према Француској због њених ставова око Рапалског споразума, Албаније и Барање, док је министар финансија Коста Кумануди био незадовољан француским ставом око питања ратних дугова. Кад је министар Кумануди у октобру 1921. године отишао у Париз и Лондон да затражи зајам и тиме реши питање дугова, Бријан је

⁵ С. Сретеновић, *нав. дело*, 471.

⁶ J.B. Hoptner, *нав. дело*, 57.

⁷ В. Винавер, *нав. дело*, 30-31.

затражио од британског колеге лорда Керзона да то питање не решава без Француске, рекавши да „Енглеска не узима југословенски бон, ако и нама не буде дат такав бон“.⁸

Избор Милана Спалајковића за посланика у Паризу дао је, по мишљењу В. Винавера, дао је нову боју југословенско – француским односима због његовог франкофилиства. У складу са јачањем француских позиција у Средњој Европи, у септембру 1922. године, француска влада је одредила кредите за Пољску, Румунију и Југославију у износу од три стотине милиона франака за наоружање, а поред тога, Југославија је добила три тарифе од по стотину милиона франака.⁹

Ипак, Југославији је претило да буде увучена у спорове Британије и Француске око Босфора и Дарданела, при чему је Француска тежила да Цариград и мореузи остану у рукама Турске, док је Велика Британија желела да спасе положај Грчке и да самим тим сачува контролу на Медитерану. Како би се знао јасан југословенски став по том питању, посланик Спалајковић је тим поводом разговарао са главним званичницима Француске. У разговору са Поенкареом рекао је да му је изгледало „невероватно да би Турска, која је раније, по њему, представљала анахронизам у Европи, могла да опет постане европска држава и то захваљујући једној сили као што је Француска“, као и „да је нелогично да једна област, попут Тракије, која је била насељена претежно хришћаским становништвом, буде уступљена Турској“ и да се чини немогуће да „Француска тражи концесије за Турке, иако су уништили милион и по Јермена и пола милиона Грка“. По Спалајковићу, Поенкаре се није супротстављао тим тврдњама, сматрајући да су „све његове тврдње тачне, али да политика Француске није могла бити другачија, јер она најбоље одговара интересима Француске и наше државе“, док је политику Енглеске означио као „неискрену и себичну“, јер „Лојд Џорџ спроводи под маском либерализма, спроводи енглеску политику“.¹⁰

Како би се лично упознао са правим ставовима енглеских и француских државника, краљ Александар је заједно са Пашићем и министром спољних послова Момчилом Нинчићем посетио европске престонице. Од 10. септембра 1922. године боравио је у Лондону тајно, под именом „гроф од Авале“, а затим је у Паризу разговарао заједно са Поенкареом и председником Републике Александром Милераном. У разговору са

⁸ Исто, 31.

⁹ Исто, 45. – 46.

¹⁰ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, књ.3, Београд 2010, 23. – 24.

британским и француским званичницима, југословенски краљ је дао сагласност за слање мање војне мисије од сто педест до две стотине људи, под условом да Југославија узме учешће на конференцији која би одлучивала о миру између Турске и Грчке. После низ разговора са британским и француским званичницима, влада Краљевине СХС је званично изјавила да се не противи враћању Турске на Балкан, али да се ни у ком случају „не сме мењати граница, утврђена Нејским уговором“. Тим потезом Југославија је успела да изађе неоштећена, тиме што није дозволила да је Грчка увуче у рат против Турске.¹¹

Следеће питање које је заинтересовало Француску било је питање Римског пакта, потписан између Италије и Краљевине Југославије 26. јануара 1924. године. Овај уговор Ке д' Орсеј је примио са негодовањем, јер је тај уговор, по мишљењу Рајмона Поенкареа, „занемарио Версајски уговор, јер се помињала само међусобна подршка и сарадња у вези са Нејским, Сенжерменским и Тријанонским уговорима“ и тај пропуст је Поенкаре приписивао влади у Београду која је саставила поменути текст.

Истовремено, Француска је предложила француско – југословенски споразум по угледу на споразум потписан са Чехословачком. Француска тактика се заснивала на томе да Париз не буде умешан у оружани сукоб у коме би морала да брани своје „пријатељске државе“ у централној и балканској Европи. Међутим, Пашић и Нинчић су наложили да се обустави припрема споразума са Паризом, како би добили на времену и спроводили активнију политику на Балкану.¹²

Упркос чињеници да је Југославија после пакта из јануара 1924. године настојала да одигра улогу арбитара на Балкану, француске дипломате су биле и даље сумњичаве, чак и збуњене спољном политиком Краљевине СХС. Од новог француског посланика у Београду, Роберта де Билија, Поенкаре је затражио да упозори Краљевину СХС „да се чува тенденција да прибегава неодмереном реаговању против бивших непријатеља“ и понудио је одбрамбени уговор о француско – југословенском савезништву како би могао да контролише Краљевину и спречио је да се упусти у неизвестан војни подухват. Међутим, посланик де Били је имао тешкоћа у прибављању информација Краљевине према суседним земљама, па му је стално Ке д' Орсеј слао копије депеша

¹¹ Б. Глигоријевић, *нав. дело*, 25.

¹² С. Сретеновић, *нав. дело*, 305. – 306.

које конзулати у Ријеци, Трсту, Солуну, Клужу и француски представник у Тирани упућивали у Паризу.¹³

Француска политика према Краљевини СХС се није променила ни после доласка левог блока на власт и именовања Едуара Ериоа на место председника влада у јуну 1924. године. Промену владе пратиле су бројне промене почев од именовања Жила Лароша на место директора Одељења политичких и економских послова, друге по важности у вођењу спољне политике до именовања Жозефа – Фернана Гренара на место посланика у Београду у октобру месецу. Готово истовремено је дошло до промене владе у Београду на челу са Љубомиром Давидовићем из Југословенске демократске странке (ЈДС), која је настојала да одржава пријатељство са Француском. Југословенска влада је, по мишљењу тадашњег министра спољних послова Војислава Маринковића, тежила том зближењу „толико искрено да није неопходно да имамо формални уговор о савезништву“, док је Ерио у разговору са Спалајковићем поручио да „ће Срби у њему имати не само пријатеља већ брата“.¹⁴

У почетку Ериоова влада није изменила основне принципе француске политике у односу на Поенкареову политику, али је временом изменила методе. У документу који је упућен посланику де Билију, касније и посланику Гренару, се први пут говорило о сложености хрватског питања и процењивало да је „ситуација у Краљевини нужно захтевала да влада у Београду уложи посебан напоре у погледу унутрашње реорганизације“. У документу се тражило од Југославије „да развије пријатељске односе са Грчком“ и да „прихвати албанске границе“. Страхујући од немачког утицаја, француска влада је инсистирала на акцији француског економског и културног утицаја у подунавској Европи, посебно у „западним провинцијама југословенске државе“.¹⁵

Недуго после доласка Аристида Бријана на чело француске владе и Ке д' Орсеја, склопљен је Локарнски уговор у октобру 1925. године између Велике Британије, Француске, Италије, Немачке и Белгије којим је загарнтована неповредивост граница. Како је Локарно значио пак заштиту искључиво западних граница, не и источних, француска влада је настојала да нешто слично постигне и на истоку путем тзв. источног Локарна и да такав инструмент угради у свој европски систем, као што је постигла закључењем мировних уговора са Пољском и Чехословачком. Југословенска страна, с

¹³ Исто, 307. – 310.

¹⁴ Исто, 310 – 313.

¹⁵ Исто, 315. – 317.

друге стране, одбила је да уђе у било какав континентални блок, образлажући став да сигурност југословенске државе почива на Римским уговорима из 1924. године и на уговорима са Чехословачком и Румунијом у погледу Мађарске, са Румунијом у погледу Бугарске, те на „старом пријатељству са Француском“.¹⁶

С друге стране, чинило се да је после Локарна за Италију завршено стање мировања, па је изгледало да је Мусолини кренуо у нову дипломатску акцију. После парафирања Додатног пакта у фебруару 1926. године, италијанска влада је изјавила да „Рим не признаје тројни споразум са Француском“. Та изјава је послужила Мусолинију да запрети југословенској влади „да ће Италија, у случају да Београд закључи југословенско – француски пакт о пријатељству и сарадњи, испитати промену своје политике у Средњој Европи“. На то је министар Нинчић одговорио да „Париз већ пуна три месеца захтева да потпишу пакт, а да је београдска влада то одбацила и као решење понудила тројни пакт“.¹⁷

Односи између Краљевине СХС и Италије се нису рашчистили, већ су се погоршали, будући да је Мусолини започео дипломатску акцију у Средњој Европи како би основао свој блок који би био окренут против Француске. У међувремену је са Албанијом закључио Уговор о пријатељству и сигурности, познатији као Први тирански пакт, чиме је Албанију довео под протекторат Италије, истовремено доприносевши даљем погоршању односа између Југославије и Италије, које је било праћено оставком министра спољних послова Момчила Нинчића. Кончано, инцидент у вези хапшења службеника југословенског посланства Вукашина Ђурашковића у мају 1927. године довело је до потписивања споразума са Француском, познатији као Уговор о пријатељству и сарадњи (закључен на пет година) који су потписали југословенски и француски министар спољних послова Војислав Маринковић и Аристид Бријан 11. новембра 1927. године.¹⁸

Поред тог документа министри Маринковић и Бријан су потписали Конвенцију о арбитражи и Технички војни споразум. О самом чину потписивања документа јавности је издато следеће саопштење:

¹⁶ Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918-1941*, Zagreb 1975. , 44. – 45.

¹⁷ B. Krizman, *nav. delo*, 46.

¹⁸ *Isto*, 46. – 47.

„Поводом потписивања Уговора о Пријатељству и Арбитражи између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Француске, гг. Маринковић и Бријан су утврдили истовестност погледа својих влада на сва питања од интереса по њихове земље као и своју чврсту решеност да наставе у пуној сагласности с радом Лиге народа, да ослањајући се на постојеће уговоре, уложе своје напоре за учвршћење мира. Надахнути традиционалним осећањима који везују два народа, оба министара спољних послова споразумели су се у најпријатељскијем духу и о разним питањима чије ће скоро решење ојачати привредне и финансијске везе између двеју земаља“.

Војни споразум закључен са Француском није био чиста војна конвенција о савезу, већ се њиме предвиђало да два генералштаба своје активности ограниче на размене мишљења о условима сарадње на темељу одредаба Уговора о пријатељству, а у оквиру Лиге народа“.¹⁹

Упркос томе, над југословенско – француским односима су током 1928. године стајали су проблеми попут предратних дугова бивше Краљевине Србије према Француској. У марту 1928. године Ке д' Орсеј је затражио од владе у Београду да се потпише уговор којим се питање предаје на арбитражу међународном суду у Хагу. Поред тога, Бријан је инсистирао на томе да дуг од 1,7 милијарди франака мора да се комплетно плати у злату, а не у папирним девалвираним францима. У јулу месецу поднет је предлог о томе да дугови морају да се плате у злату, плус интерес, што би износило уз друге суме 2,4 милијарде (уз анулитет 1928. од 13,8 милиона златних франака). Такав француски став је изазвао зловољу у Југославији, као и француска акција да се онемогући добијање зајма за изградњу. По мишљењу В. Винавера, „Француска је свом силом кварила југословенске шансе за добијање зајме у Лондону, јер је потискивала енглеске финансијере“, као и да је инсистирала „да се не даје сваки зајам све док се не исплате ратни дугови“.²⁰

Како би решио унутрашњополитичку кризу насталу у лето 1928. године, краљ Александар је у новембру исте године заједно са краљицом Маријом отпутовао у Париз како би потражио савете за новонасталу кризу и односе са суседима. Истог дана је саслушао и прихватио Бријанове предлоге у погледу решавања унутрашњополитичких сукоба у Југославији, док је Бертело, секретар Ке д Орсеја, заједно са Бријаном

¹⁹ Isto, 47.

²⁰ В. Винавер, *нав. дело*, 147. – 148.

инсистирао на решењу хрватског питања, предлажући краљу да спорове реши уставним путем, како би сачувао Југославија, макар и у федералном облику. Месец дана после посете краља Александра, француски политичар Пол Бастид је посетио Краљевину СХС, где је разговарао са вођом ХСС, Влатком Мачеком. У разговору са Бастидом, Мачек је изјавио да „тешком муком обуздава сепаратистичке елементе“, али је скренуо пажњу да „уколико не буде било концесије Хрватима, Хрвати неће бранити Југославију, чак ни у случају рата“.²¹

²¹ Исто, 148.

2. Политички односи у време шестојануарске диктатуре (1929 – 1934)

По увођењу шестојануарске диктатуре 1929. године, југословенска држава је, по плану министра спољних послова Војислава Маринковића, извела праву „пацифистичку офанзиву“ у спољној политици како би решила унутрашње проблеме, упркос веровању да ће се Југославија упустити у ратове, јер су се шириле вести о томе да београдски режим у рукама „белорукачке војне клике“ припрема напад на Албанију, Бугарску и Италију. Одмах по увођењу диктатуре, југословенска влада је прихватила француски предлог за решење предратних дугова по плану од 26. маја 1928. године, јер су француске банке одлучиле да не дају ни франак зајма док се стари дугови не плате у злату. Реч је било о зајмовима које је узела Србија од 1895. до 1913. године у укупном износу од 700 милиона франака плус ратни дуг. По одлуци суда у Хагу, донета је одлука да Југославија дуг плати у злату, тј. 16 милијарди динара.²²

Прихвативши француске сугестије, Југославија је радила на политици зближењу са суседима. У Женеви је 17. марта 1929. године између Краљевине СХС и Грчке потписан Протокол о солунској зони, а десет дана касније и југословенско – грчки пакт о пријатељству, којим је предвиђено узајамно ненападање, обавезна арбитража за правне спорове и концилијација за политичке спорове. Поред преговора са Грчком, југословенска влада је отпочела преговоре и са Краљевином Бугарском. На њен захтев, југословенска влада је у фебруару 1929. године отворила до тада блокирану бугарску границу, да би у марту исте године су делегације двеју држава водиле преговоре о смиривању ситуације на граници. Упркос томе, Коста Кумануди је саопштио француском посланику саопштио да Југославија пристаје на пакт са Бугарском, али уз услов „да се не помене Македонија“, док је Ке д' Орсеј је затражио постепено решавање спорних питања.²³

Истовремено се радило на јачању сарадње са Француском у свим пољима. У новембру 1929. године, по идеји Друштва пријатеља Француске у Београду, донета је одлука да се у Београду подигне споменик захвалности Француској. Ту идеју је

²² В. Винавер, *нав. дело*, 153. – 154.

²³ *Исто*, 154. – 156.

прихватио део југословенских интелектуалаца попут Нике Миљанића, професора Универзитета у Београду и једног од оснивача Медицинског факултета, који је заједно са осталим интелектуалцима, основао Савет за подизање споменика Француској. На подстицај посланика Е. Дала, Савет је прихватио француски предлог да се подигне споменик у Београду у парку на Калемегдану, а за уметника је, по препоруци универзитетског професора Богдана Поповића, изабран Иван Мештровић.²⁴

У оквиру тродневне прославе државног празника у славу француско – српског пријатељства, споменик је свечано отворен 11. новембра 1930. године. Уочи званичне прославе, организовано је славље на железничкој станици поводом доласка Националне федерације Истока, удружења бивших бораца Солунског фронта, коју је пратила званична делегација француске владе, у оквиру које су се налазили француски министри, представници војске, парламента, универзитета и други званичници. Француску делегацију поздравили су име југословенске владе, министар просвете Божидар Максимовић, министар без портфеља Коста Кумануди, министар војске и морнарице Стеван Хаџић, помоћници министара унутрашњих и спољних послова, као и представници француског посланства на челу са послаником Далом. На свечаности инаугурације споменика говорили су Шампетије де Риб и бројни франкофили попут Косте Кумандија. За Италију је тај догађај била потврда јачег југословенско – француског савеза, као „спектакл тог савеза“, упркос томе што је краљ Александар рекао да „нисмо француска колонија“, а Маринковић је рекао да не воли „чврсте загрљаје“.²⁵

Упркос француској „заштити“, бројни Југословени су, по извештајима британског посланства у Београду, били незадовољни француском превлашћу, а сам краљ Александар јавно у разговорима са британским послаником оштро одбацио оптужбу да је његова земља „француски сателит“. Британско посланство је сматрало да би краљ и министар Маринковић били вероватно срећни када би се ослободили француског утицаја, али будући да на Француску, у случају кризе, могу да рачунају као ни на једну другу велику силу и да стога не желе да је повреде. Са своје стране, по њиховом мишљењу, Француска је учинила све да сачува Југославију и да савезништву двеју земаља придаје што већи значај. Пример тога је било снажно француско противљење

²⁴ С. Сретеновић, *нав. дело*, 465.

²⁵ В. Винавер, *нав. дело*, 192.

додељивања Ротшилдовога зајма, са намером да спречи југословенску владу да се ослободи француског надзора.²⁶

Страхујући од могућег сукоба са Италијом, југословенска влада је покушала да нађе решења по погледу односа са Италијом. У јануару 1931. године министар Маринковић у Женеви састао са италијанским колегом Дином Грандијем. У разговору са Грандијем, Маринковић је обећао да ће Италији дати јасне гаранције у погледу тога да југословенска војска неће учествовати у рату против Италије, али је такође предложио италијанско – југословенску неутралност према Албанији. Гранди се сложио с тим предлогом, док је Мусолини начелно пристао, али је тражио јасан југословенски прекид односа са Француском. Упркос тим напорима, Краљевина Југославија се није споразумела са Италијом, јер нису признати захтеви у погледу Албаније, а такође нису били спремни да се зближе са Италијом зарад одрицања сарадње са Француском.²⁷

Учвршћењу југословенско – француским односима у 1931. допринеле су посете истакнутих Француза. Поред дочека угледних професора са Сорбоне који су одржали неколико предавања у Београду, крајем фебруара 1931. године, Београђани су присуствовали, по извештајима британског посланства, „разметљивој“ представи француске пропаганде, када је адмирал Гепрат, познат по томе што је помогао искрцавању српске војске у Бизерти, допутовао у престоницу и био угошћен као „весник појачаних односа“.²⁸ У марту месецу Париз је одобрио југословенски стабилизациони зајам, који је, по априлском договору, износио 2280 милиона франака са каматом од 7%.²⁹ Тај зајам је био подељен у два дела : првих двеста педсет милиона би се добило путем обвезница државне благајне, док би осталих педсет милиона било добијено продужењем ранијих зајмова. Одобравање француског кредита Југославији, као и закључење зајма у мају, су, по мишљењу британског посланства у Београду, „показали одлучност Француске да Краљевину Југославију сачувају као сопствени домен“.³⁰

²⁶ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, 666.

²⁷ В. Винавер, *нав. дело*, 194. – 195.

²⁸ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, књ. 2, 32.

²⁹ В. Винавер, *нав. дело*, 202.

³⁰ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, књ. 2, 31.

Иако је Југославија била разочарана ставом Француске према Хуверовом плану³¹, у мери у којој је тај план погађао Југославију, југословенској делегацији је пошло за руком да добије кредит од стране Француске, који је био употребљен за одржавање стабилности динара и балансирање буџета.³²

У новембру 1931. године потписан је уговор о преференцијалном третману југословенске пшенице приликом извоза у Француску. По писању штампе, Југославија би по том уговору имала преференцијални третман за пшеницу у износу од 30 %, што би значило да би се царина од двадесет и четири француска франака плаћала за сто килограма пшенице. Такође је договорена испорука од 15.000 вагона пшенице, односно 10 % укупног француског извоза пшенице. Споразум је ступио на снагу 7. маја 1932. године.³³

Почетак 1932. године обележила је промена на челу француске владе и Конференција о разоружању. У јануару 1932. године владу је формирао Пјер Лавал, који је био истовремено на челу Ке д' Орсеја. То место је задржао и када га је на чело владе заменио Андре Тардје у фебруару те године. Та година је, по мишљењу В. Винавера, година „највеће кризе и постепеног слабљења француске силе“, јер је француска дипломатија показивала стални страх од рата и стога је била склона попуштању.³⁴

Истовремено, француска влада је хтела да задржи свој утицај у средњој Европи путем плана о преференцијалу за средњоевропске државе како би спасила цео систем. Тардје је предлагао обуставу економских ограничења, смањење царина, забрану противуслуга (тј. немачких захтева), као и преференцијал подунавских држава. Тај план је изложен министру Маринковићу, коме је „упоредо с тим планом, саветовао зближење Мале Антанте са Мађарском и Аустријом. Маринковић је само прихватио план о преференцијалу али је према плану о зближењу са Аустријом и Мађарском, био скептичан. Исту сумњу према том споразуму делиле су и остале државе чланице Мале

³¹ По Хуверовом плану, на основу мораторијума за дугове, предвиђено је да југословенска влада не прима више од Немачке износ од 3.900.000 фунти, од чега у готовини 2.200.000 фунти, од Бугарске 20.000 фунти, од Мађарске 7.000, што је укупно чинило 3.927.000 фунти. Сама влада не би била дужна да исплати САД, Француској и Великој Британији укупан износ од 650.000 фунти; тиме би губила 3. 277.000 фунти. Југословенска влада је била спремна да прихвати Хуверов план, под условом да јој се одобри зајам једнак разлици између прихода од готовинских немачких репарација и износа анuitета у односу на дугове Велике Британије, Француске или САД или ће се пружити обештећење у одговарајућем износу на други начин. (*Исто*, књ. 2, 35. – 36.)

³² *Исто*, 32,

³³ *Исто*, 101.

³⁴ В. Винавер, *нав. дело*, 214.

Антанте, које су на седници у Београду у мају 1932. године затражиле да се велике силе искључе из подунавских преговора.³⁵

Нова промена у Француској се десила када је у мају 1932. године леви блок на челу са Едуаром Ериоом поразио Тардјеа. По формирању нове владе у јуну, у Паризу су кружиле вести да левичарска влада не жели више тако јаке везе са „сателитима“ већ да жели споразум са Немачком и Италијом, како би сузбила опасност од могућег рата. Стога је лист *Време* у мају 1932. године забринуто питало „да ли ће лева влада наставити са десном спољном политиком“, а поменто раздобље је познати француски историчар Дирозел је описао као почетак „француске декаденције која је „водила право у ратни слом“, окрививши за све то „буржоазију“у и цео национални колектив.³⁶

Истовремено је дошло и до промене на челу посланства у Београду. Посланик Емил Дал је у априлу 1932. године пензионисан, а на његово место је дошао Емил Нажијар, за кога се сматрало да је имао утицај на краља Александра и као човек који је имао знатног удела у регулисању мораторија за југословенске предратне и ратне дугове.³⁷

У јулу 1932. године југословенски министар финансија Миодраг Ђорђевић је посетио Париз, са намером да склопи споразум са француском владом, по којем су сви рокови за плаћање рата на зајмове одобрене Југославији 1924. и 1931. године продужени до 15. октобра 1933. године. Камата за продужење обрачуната је по истој стопи као и за основни дуг, тј. 5 % за зајам из 1924. године и 3 % за зајам из 1931. године. Зајам од 100 милиона франака је такође продужен за годину дана.³⁸

Упркос решавању спорних питања између француске и југословенске владе, обе владе су водиле дволичну политику. Како је Еријева влада, с једне стране, давала југословенској јавности изјаве о пријатељству, а са друге стране стране је давала савете вођама ХСС о федерацији, тако је и краљ Александар, иза леђа француског посланика, к преговарао са Мусолинијем и тим поводом је одбио да продужи пакт са Француском, страхујући да би у случају италијанско – француског рата Југославија могла бити увучена у тај сукоб, али и да Југославија, с друге стране, не може „лака срца“ да напусти Француску, јер „ко зна шта би Мусолини тражио“. Након што је Мусолини организовао Лички устанак у септембру те године и тиме зауставио тајне преговоре са Југославијом, Краљевина Југославија се окренула политици обнављања пакта са

³⁵ Исто, 214. – 215.

³⁶ Исто, 216.

³⁷ Исто, 226.

³⁸ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, 101.

Француском.³⁹ У октобру 1932. потписана су два документа попут споразума о продужењу југословенско – француског уговора о пријатељству (ратификован 2.децембра 1932. године у Женеви) и Конвенцију о арбитражи за наредних пет година.⁴⁰

Током 1933. године, Француска је појачала своје спољнополитичке активности на Балкану, инсистирајући на склапању југословенског – бугарског пакта и балканског пакта петорице, са циљем да Бугарска буде неутрализована како не би постала непријатељско упориште као члан Балканског пакта. Како је тај предлог наишао на одбијање Бугарске, француска влада је променила мишљење ограничивши своје захтеве око Балканског пакта је ограничила на пакт стабилности у облику четворног балканског пакта као „најкориснија ствар која се може добити“. Те сугестије је посланик Нажијар пренео краљу Александру пред посету бугарског цара Бориса, која је планирана за децембар те године. Тај предлог није наишао ни на одобрење Форин офиса, који се залагао за пакт свих балканских држава, који би био независан од великих сила, посебно од Француске.⁴¹

Како су се преговори око закључења пакта приближавали крају, Париз је желео упоредо са Балканским пактом и бугарско – југословенски пакт. Тадашњи председник француске владе Пол Бонкур је тражио од цара Бориса да Бугарска приђе Балканском пакту или ће у супротном „до пакта доћи без ње“, а од југословенског краља Александра је тражено да Југославија уђе у пакт и да нађе начина Бугарску увуче у тај пакт. Нејасна француска спољна политика показала се као противречна политика, јер је тражено час склапање пакта четворице, час пакта пакта петорице, као и да је час желела југословенско – бугарски пакт, час се противила тој идеји. Упркос томе, потписивање Балканског пакта у фебруару 1934. године Француска је поздравила јер је садржао узајамне гаранције четири балканске државе и обезбеђивао мир и status quo.⁴²

Такође, Француска је веровала да се овим споразумом Југославија решила балканских брига и да ће лакше да се окрене Подунављу. Међутим, у погледу подунавског питања, нису биле остварене њене наде, јер је краљ Александар, будући да је био неповређив према Француској, с једне, и уплашен од Италије, с друге стране,

³⁹ В. Винавер, *нав. дело*, 226.

⁴⁰ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, књ.2, 100.

⁴¹ В. Винавер, *нав. дело*, 251. – 253.

⁴² *Исто*, 253. – 254.

одбио да уђе у подунавске, средњоевропске сукобе у корист Француске, које би спречиле Хитлера на том простору.⁴³

Један од најважнијих догађаја у 1933. години било је потписивање споразума о консолидацији дугова са француским власницима обвезница. Одредбе уговора су садржавале следеће ставке:

- Југославији је одобрено да за три године обустави исплату дуга.
- У погледу камата, власници обвезница у Француској могу тражити потврду о консолидацији, било исплату обвезница у динарима на блокиране рачуне.
- Власници обвезница који прихвате потврду о консолидацији примиће 10 % вредности обвезница као и нове иобвезнице на 5 % камате са роком исплате од 25 година. Предвиђено је да се камате на те обвезнице уисплате пологишње, а редовна исплата би била зајемчена у првом реду вишковима прихода француско – југословенског клириншког друштва.⁴⁴

⁴³ Исто, 254.

⁴⁴ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, књ. 2, 167.

3. Југословенско – француски односи 1934.

3.1. Југословенско – француски односи до Марсејског атентата (9. октобар 1934)

Година 1934. сматра се као једна од најтежих година у историји Треће републике. Узрок таквом стању било је често смењивање радикалских влада током 1932. и 1934. године, почев од владе Пола Бонкура, преко Едуара Даладјеа, Албера Сароа до Камија Шотана. У таквим околностима је у јануару 1934. године избила афера Ставитски, која је довела до заоштравања старих подела у француском друштву, што су искористиле политичке организације попут *Ватрених крстова*, *Француске акције* и сличних организација, које су развиле јаку делатност против парламентарног поретка. Суочен с таквим стањем, Шотан је поднео оставку на место председника владе, а на његово место је дошао Е. Даладје, за чијег мандата је дошло до даљег погоршања политичке ситуације. Смена префекта полиције Кјапа у фебруару 1934. године довела је до тога да су присталице поменутих десничарских организација покушале да заузму Бурбонску палату, у време заседања Скупштине и тиме изазвале сукобе са полицијом. Сукоби између полиције и демонстранта на тргу Конкорд су били толико жестоки да је било стотину рањених и шеснаест погинулих лица. Како би се избегле даље поделе у Француској, Даладје је поднео оставку, а на место председника владе дошао је Гастон Думерг, који је образовао владу „народног јединства“, у коју су ушли као министри Едуар Ерио, Емануел Тардје, маршал Филип Петен као министар народне одбране и други. Влада је, као и 1928. године, добила широка овлашћења, али није успела да умањи поделе, као ни да постигне јединствен консензус у важним политичким питањима, попут питања промене Устава из 1875. године.⁴⁵

На чело Ке д' Орсеја је дошао Луј Барту, човек који је, по мишљењу Вука Винавера, био последњи „велики политичар из генерације Клемансоа, Поенкареа, Бријана и других политичара старе генерације“.⁴⁶ Као и председник владе Думерг, Барту је желео да уздигне француску дипломатију, којој је замерио на њеној слабости и одуговлачењу тиме што се „исувише препушта колебањима Британије“. Не сматрајући да је опште разоружање услов мира, Барту је одлучно и вешто радио против Немачке, која је све више радила против поретка успостављеног 1919. године. Пример тога је било питање

⁴⁵ Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 525. – 526.

⁴⁶ В. Винавер, *нав. дело*, 256.

немачког наоружања. Док је Велика Британија преговорима придобила Хитлера како би пристао на нацрт међународне конвенције, којом би се Немачкој допустило да држи војску од 300.000 људи и војно ваздухопловство, Француска је одбила да правно призна „ма какво немачко наоружање“, као и да ће се „Француска сопственим средствима старати о својој безбедности“.⁴⁷

У Бартуовом експозеу од 25. маја 1934. године изнети су јасни француске спољне политике : одбрана Аустрије сарадњом Париз – Рим – Лондон, савез са Италијом, сарадња са СССР и његов улазак у Лигу народа. Тај експозе је значио повратак „традиционалној“ политици Француске која се огледала у чврстом ставу према Немачкој, јер је Барту сматрао да је „Хитлерова Немачка жељна ревизије“, а „да се Хитлер може зауставити формирањем јаког политичког блока“.⁴⁸

Како би реализовао идеју изнету у експозеу, Барту је желео да учврсти стари савез са Малом Антантом и Пољском, које нису повољно гледале на замисао Ке д' Орсеја. Сама чињеница да је савез са Мусолинијем и Стаљином постала главна француска политика силно је уплашила и режим краља Александра, која је нове француске савезнике гледала као „непријатеље и споља и изнутра“, док је Пољска, под утицајем генерала Јозефа Пилсудског и адмирала Јозефа Бека, закључила десетогодишњи пакт са Немачком у јануару 1934. године.⁴⁹ С друге стране, у Југославији је владало уверење да је „Барту постао адвокат италијанских жеља код југословенске владе“. Упркос таквим ставовима, Барту је уверавао државе чланице Мале Антанте да заједно са Италијом треба да спашавају Аустрију, тиме што „не праве малоатлантски блок против италијанског блока“, већ да „лепо сарађују са Аустријом и Мађарском“.⁵⁰

Истовремено, Барту је заједно са совјетским колегом Максимом Литвиновим договорио план источног Локарна у коме би се нашли Немачка, Пољска, Чехословачка, СССР и балтичке земље, у коме би свако гарантовао и бранио другог, а Немачка би се тиме уклопило у систем, а ако се одбије, да се прави без ње прави блок. Спомињао се и предлог турског шефа дипломатија Ружди Араса да у Источни пакт уђу земље чланице Мале Антанте и Балканског споразума, али је Литвинов био одбојан према таквом предлогу. Био је заинтересован само за Чехословачку, не и за остале земље чланице

⁴⁷ Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 527.

⁴⁸ В. Винавер, *нав. дело*, 256.

⁴⁹ Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 527.

⁵⁰ В. Винавер, *нав. дело*, 260.

Мале Антанте не желећи да квари односе са Италијом.⁵¹ Како је Немачка постала све динамичнија, Француска је здушно подржала молбу СССР да уђе у Лигу народа уместо Немачке, чиме је дошло јачања идеје о европском систему колективне безбедности, чији су кључни иницијатори били двојица министара.⁵²

Упоредо када се приближавао СССР, Барту је наставио да ради не само са француско – италијанском зближењу, већ и на италијанско – југословенском зближењу упркос инсистирању Мусолинија на „искључиво италијанско – француском зближењу без других зближења“. Како би се разрешило то питање, у јуну 1934. године су уследиле узајамне посете шефова југословенске и француске дипломатије Београду и Паризу.⁵³

Како је Барту видео немачке напоре да ојача свој утицај у Југославији, позвао је крајем маја те године југословенског колегу Богољуба Јевтића да посети Париз. Југословенски министар спољних послова је посетио Париз од 10. до 13. јуна и том приликом је разговарао са бројним француским званичницима, попут председника Треће републике Алберта Лебруна, председника Одбора за спољне послове Полом Бастидом, председника владе Гастона Думерга министрима Е. Ериоа, Е. Тардјеа, посланика у Београду Е. Нажијара и осталих званичника.⁵⁴ На тим састанцима, на којима се говорило о бројним спољнополитичким питањима попут односа са Италијом, Аустријом, Мађарском, Јевтић затражио француску помоћ зарад заштите од Италије, на шта је Барту одговорио да ће помоћи, истовремено је затражио да Краљевина Југославија де iure призна СССР. Као решење за смирење француско – италијанско – југословенских односа Барту је истицао Медитерански пакт. Јевтић је начелно прихватио те идеје, али је тражио заузврат тражио од Француске заштиту у погледу гаранција против могућих акција Коминтерне.⁵⁵ По писању *Hrvatskog lista* и *Petit Parisien*, по свим питањима је постигнута сагласност.⁵⁶

⁵¹ Исто, 262. – 263.

⁵² Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 527.

⁵³ В. Винавер, *нав. дело*, 263. – 264.

⁵⁴ Архив Југославије (у даљем тексту АЈ), фонд 38, Председништво Министарског Савета Централни Пресбиро(у даљем тексту ЦПБ), фасц. Политички односи 1932. – 1937, бр. фасц. 780/ бр. јед описа 961, *Obzor* 14.6. 1934.

⁵⁵ В. Винавер, *нав. дело*, 264.

⁵⁶ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, Политички односи 1932. – 1937, бр. фасц. 780/ бр. јед описа 961, *Hrvatski list* 14.6.1934.

Тродневна посета министра Јевтића Паризу подједнако је поздрављена у југословенској и француској штампи. Југословенска штампа је величала тих дана „југословенско – француско пријатељство“, а пут министра Јевтића је описала као „део политике којом су Југославија и Француска тежиле да се да се повежу са својим савезницима“, као и да је „евидентна политика блокова у оквиру којих постоје два блока : с једне стране блок око Француске, СССР и Мале Антанте, а са друге Италије и Немачке“.⁵⁷ Париска штампа је оценила да је министар Јевтић „постигао успех у спољној политици у питањима које повезују Југославију и Француску“, а као један од успеха, наведен је договор између двеју влада да се повећа извоз југословенских производа у Француској.⁵⁸ Ипак, Јевтић није био ни даље задовољан како Бартуовој подршци Мусолинију у Бечу, тако ни пактирању против Немачке, говорећи да је Барту „искамчио“ посету Југославији.⁵⁹

Убрзо после посете министра Јевтића, уследила је четвородневна посета Луја Бартуа Југославији (23. – 26. јун 1934. године). Барту је претходно дошао из Румуније и стигао у Оршаву где су га дочекали француски посланик у Београду Емил Нажијар, министар Божидар Пурић, секретар министарства Драгутин Којић, као и бројни представници југословенске и француске штампе.⁶⁰ У Оршави се искрцао на специјалан брод речне морнарице, на којем је касније допловио у Београд. За време пловидбе Дунавом, брод се зауставио у Доњем Милановцу и Смедереву, где му је био приређен срдчан дочек, као и у Београду.⁶¹

Иако је југословенска влада одушевљено поздравила Бартуа, није била спремна да прихвати све француске захтеве, нарочито не захтев који се односио на признање СССР. Свестан такве ситуације, Барту је одустао од захтева за југословенско – совјетским зближењем, али не и од захтева да се „Југославија отклони од Хитлера“. Тадашња светска штампа је писала да је Барту рекао Александру на састанку одржаном 26. јуна, следеће : „Немој са Хитлером, него са новим француским савезницима – Мусолинијем и Стаљином“. Поред тога, на том састанку се разговарало и о

⁵⁷ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, Политички односи 1932. – 1937, бр. фасц. 780/ бр. јед описа 961, *Jugoslovenski Lojd* 14.6. 1934.

⁵⁸ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, Политички односи 1932. – 1937, бр. фасц. 780/ бр. јед описа 961, *Jugoslavenski Dnevnik* 14.6.1934.

⁵⁹ В. Винавер, *нав. дело*, 264.

⁶⁰ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи посета Луј Бартуа и других политичара (1929. – 1940.), бр. фасц. 781/ бр. јед описа 961., *Југословенски дневник* 24.6.1934.

⁶¹ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, књ. 2, 251.

југословенско – француским односима, Источном пактоу и другим регионалним пактовима, као и југословенско – италијанским односима. На том састанку је постигнута начелна сагласност по бројним питањима, а на крају састанка је југословенски краљ обећао лично Бартуу да ће да преговора са Италијом и да ће ускоро посетити Француску.⁶²

Непосредно пред одлазак, Барту је присуствовао заједничкој седници Сената и Народног председништва, на којој је поздрављен од страљне посланика узвицима: „Живео! Живео! Живео!“ . Седница је почела говором председника Сената Лазара Томановића, који је у свом говору похвалио министра Бартуа као „еминентног државника велике Француске“ и као „правог пријатеља југословенског народа“ и да „први пут југословенски народ и Југославија имају част и срећу да виде одговорног представника француског народа и министра спољних послова велике савезничке Француске“, а да је кроз Бартуову личност „француски народ започео и извојевао победу за права човека који чини посету народу“ и „који је почео и водио борбу за самоопредељење народа“ .⁶³

Завршни говор је одржао Луј Барту, који је на почетку свог говора рекао да су га „дирнули говори о сарадњи Југославије и Француске на југословенском националном ускрснућу и да је то пријатељство садржано делом и захвалношћу“. У свом говору је подсетио на посету Богољуба Јевтића, која је, по њему, „евоцирао идеју о зближењу двеју земаља“. Такође је поздравио краља Александра, који је, по његовом мишљењу, „још као регент примио одговорност Краљевске владе чија је племенитост симбол јединства, вредног и поштеног народа“, који жели мир достојан добијеног права.⁶⁴ На крају свог говора је нагласио да „Француска воли Југославију“ и да међу њима „постоји солидарност која се зове братство“. Завршни део говора је пропраћен бурним аплаузима и усклицима на рачун Бартуа.⁶⁵

Будући да је зазирао од Италије, краљ Александар је појачао своје односе са Немачком и надао се у француско – немачко зближење, које би, по њему, „било кључно

⁶² Исто, 252.

⁶³ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи посета Луј Бартуа и других политичара (1929. – 1940.), бр. фасц. 781/ бр. јед описа 961, *Политика* 27.6. 1934.

⁶⁴ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи посета Луј Бартуа и других политичара (1929. – 1940.), бр. фасц. 781/ бр. јед описа 961, *Политика* 27.6. 1934.

⁶⁵ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи посета Луј Бартуа и других политичара (1929. – 1940.), бр. фасц. 781/ бр. јед описа 961, *Le Croix* 28.6.1934.

за европски мир“. Такав резервисан став према француским активностима и СССР се огледао у противљењу краља да га „Москва или Париз увуку у акцију против Немачке“. Далеко од краља је отишао саветник југословенског посланства у Паризу Михаило Рашић, који је рекао неће више „да гледају кроз француске наочаре“ и „да краљ Александар више не верује Француској“. Односи са Италијом су дошли до крајње тачке, када је југословенска влада жестоко протестовала против Балбоове посете Сплиту и критиковала недолазак италијанске делегације у Београд поводом састанака Интерпарламентарне уније. На то је амбасадор Сурич одговорио : „ Нека престане кампања против Италије или прекидамо дипломатске односе“.⁶⁶

Непосредно после тог инцидента, краљ Александар је послушао савете Бартуа у унутрашњој и спољној политици – на унутрашњополитичком плану одлучио је да преговора са опозицијом, док је на спољнополитичком плану је пристао на малоантантски комунике о француско – италијанским односима. Сви ти догађаји су се одигравали пред Александрову посету Паризу, чији је циљ био је да се склопи пакт Рим – Београд, како би укључио Југославију у одбрамбени блок око Аустрије.⁶⁷

Међутим, краљ Александар је говорио британском посланику „да ће одолети француским покушајима да му наметну своју вољу“ и „да неће слушати савете о попуштању Мусолинију, јер њему никако не верује“. То је исто пред пут говорио Ивану Мештровићу, додавши да „смо Французима много дужни, али да нисмо, нити можемо бити њихов Мароко, нити средство за њихове комбинације“, као и да се „Французи не заносе да ће свет у евентуалном контакту свет бити с њима“. У погледу сарадње с Италијом, рекао да је „спреман да успостави пријатељске односе с њом, под следећим условима: да Мусолини изјави у италијанском парламенту да је Далмација југословенска земља, да Италија нема никаквих претензија на ту покрајину и да ће у штампи бити забрањена свака агитација у том правцу“.⁶⁸

Краљева посета Паризу, оцењена је, по мишљењу министра Бартуа, као „посета која добива у садашњој међународној ситуацији посебно значење, а у неком периоду одлучујуће за нас“, упркос томе што су одређени француски кругови били незадовољни

⁶⁶ В. Винавер, *нав. дело*, 273.

⁶⁷ *Исто*, 274. – 277.

⁶⁸ Б. Глигоријевић, *нав. дело*, 272.

чињеницом што југословенски владар прави сметње плановима за повезивање са Италијом.⁶⁹

Уместо манифестације француско – југословенских односа, у Марсеју се десио један од трагичних догађаја у југословенској и француској историји – ступивши истог дана на тло француске територије (9. октобра 1934. године), краљ Александар је убијен у атентату заједно са Лујем Бартуом, који је извршио атентатор Владо Черноземски.⁷⁰ За италијанског посланика Галија је то била лоша вест, јер „је ослабљена Југославија која је била неопходан италијански савезник“, а да ће се „ после окренути Немачкој“, док је убиство Бартуа је посматрао као „немачку акцију“, јер је „за Хитлера убијен опасни Барту“.⁷¹

3.2. Односи после убиства краља Александра до доласка Милана Стојадиновића на власт (октобар 1934 – 24. јун 1935)

Марсејски атентат био је један од најтрагичнијих и најболнијих тренутака у југословенској и француској историји, који је претио да изазове кризу у југословенско – француским односима. Осећајући одговорност због тешког губитика, Думергова влада је објавила прокламацију у којој је написано да „са болом објављују народу погибију Његовог величанства, који је погођен у тренутку када је доносио француском народу сведочанства љубави и верности југословенског народа. Као народни тумач, француска влада упућује Њ. К. В. Краљици, југословенској влади и великом пријатељском народу изразе дубоког бола Француске“, а да „у трагичном болу који уједињује две земље осетиће више него икада заједницу срца и мисли“. Истог дана, уведена је национална жалост у Француској, а председник Треће републике, Алберт Лебрун се поклонио сенима југословенског краља и француског министра спољних послова.⁷²

Део ондашње француске јавности је видео у том догађају прилику за јачање југословенско – француских односа. Тих дана су представници француске штампе изнели предлог да се прикупе прилози, па да се недалеко од места атентата подигне споменик „јуначком војнику и верном савезнику југословенском Краљу Александру

⁶⁹ Исто, 273.

⁷⁰ <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1934/10/10#page/2/mode/1up>, Политика 10. 10. 1934., 3.

⁷¹ В. Винавер, нав. дело, 277.

⁷² <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1934/10/10#page/4/mode/1up>, Политика 10. 10. 1934., 5.

Првом“, док је париски лист *Ентрапсижан* предложио да „се подигне споменик краљу Александру на тргу где је погинуо и да тај трг понесе његово име“. ⁷³

Под притиском француске јавности, која је тражила да се казне најодговорнији француски званичника, француска влада је донела важне одлуке. Прва одлука је била смена префекта марсејског префекта и начелника јавне безбедности због безбедносних пропуста и последица због којих је то наступило, док је министар унутрашњих послова Албер Саро, поднео оставку на своју функцију у Думерговој влади. Сароова оставка је у листу *Petit Journal* била оцењена као „елегантан и патриотски гест“⁷⁴, а по Милану Стојадиновићу „смене француских званичника су имале за циљ да се Југославији пружи извесне сатисфакције“. ⁷⁵

На сахрани Краља Александра, 18. октобра 1934. године, француска државна делегација (председник А. Лебрун, министар одбране маршал Филип Петен, министар морнарице Пјетри и авијације Девин) била је једна од страних земаља која је, поред Трећег Рајха (чит. Немачка), била значајно заступљена. Тим потезом, Француска је, по М. Стојадиновићу, „покушавала на све начине да ублажи нерасположење које је избило у југословенском народу против њих“. ⁷⁶

Скоро месец дана после марсејског атентата (8. новембра 1934. године), формирана је влада на челу са Пјером Фланденом, која је покушавала на све начине да заустави захукталу економску кризу, док је на спољнополитичком плану активно деловао министар спољних послова Пјер Лавал, који је тражио политику сарадње са Италијом, СССР, као и са Немачком, са којом је желео да реши бројна деликатна питања попут питања области Сар⁷⁷. У погледу сарадње са Југославијом, Лавал је настојао да одржи везе с њом тиме што је уредио да се спроведе француска истрага Марсејског атентата. Та истрага је Лавалу била важна због тога што није желео да дође до нереда у Југославији, док је заузврат тражио да се питање кривице Италије не износи. Због таквог става, југословенска штампа није смела да пише о Италији, него је само критиковала Мађарску као „потенцијалну земљу атентатора“. Француска тактика се, по Стојадиновићу, заснивала на томе „да се задовољи Југославија и да се спасе образ

⁷³ <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1934/10/12#page/2/mode/1up>, Политика 12. 10. 1934., 3.

⁷⁴ <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1934/10/13#page/2/mode/1up>, Политика 13. 10. 1934, 3.

⁷⁵ М. Стојадиновић, *нав. дело*, 320.

⁷⁶ *Исто*, 320.

⁷⁷ Ж. Лефевр, Ш. Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 528.

Француској и Италији. Објашњавајући такву политику италијанском амбасадору Пињатију, Лавал је рекао да „мора да се подржи Југославија, у супротном би она могла да оде сасвим уз Немачку“.⁷⁸

Иако се није слагао са појединим становиштима Лаваловљеве политике, председник југословенске владе и министар спољних послова Богољуб Јевтић је обећао „да ће ускладити југословенску политику прво са Француском, прво за детант, па онда за италијанско – француски и италијанско – југословенски споразум ако се постигне успех с тужбом у Лиги народа“. Лавалова тактика се заснивала на томе да „Француска може да подржи Југославију, али да је такође неопходан француско – италијански пакт“.⁷⁹

Крајем новембра 1934. године, Јевтић је поднео генералном секретару Лиге народа апел, у којем се захтевало да се питање убиства краља Александра стави на дневни ред јануарског заседања Савета. У ноти је Мађарска изричито наведена као „земља у којој је завера против југословенског краља спроведена у дело“, а мађарске власти су оптужене за саучесништво. Апел се заснивао на два предлога : први предлог је био да се у интересу међународне правде злочин осуди од стране највишег органа Лиге народа и да се докаже да су се на територији једне стране државе увежбавали људи који су припремали препаде са јасним политичким циљевима. Чехословачка и румунска влада су подржале тај захтев и понављале да се то изнесе пред Савет.⁸⁰

Поред апела, југословенска влада је доставила и меморандум, који је био прожет документима, којим су желели да поткрепе тврдње о саучесништву мађарских власти у марсејском злочину. Тај меморандум је садржавао следеће оптужбе :

- Да су терористи у Мађарској смештени у логоре, са знањем мађарских власти;
- Да су им пружене олакшице за уношење оружја, експлозива и пропагандног материјала у Југославију;
- Да су под „ведрим небом“ обучавани у употреби ватреног оружја и бомби, што није могло бити непознато мађарским властима;
- Да су неки од њих добили пасош од мађарских власти;
- Да, упркос поновљеним представкама југословенске владе, мађарске власти никада нису биле у стању да открију кривце, чија су имена и боравишта достављена;

⁷⁸ М. Стојадиновић, *нав. дело*, 279. – 282.

⁷⁹ *Исто*, 280.

⁸⁰ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, 253.

- Да је избор злочинаца који је требало да изведу у Марсеју на мађарској територији, из редова специјално обучених терориста.

Југословенски меморандум изазвао је широко интересовање у иностраним круговима, посебно у француској штампи. Лист *Жирил де Дела* је говорила о томе да „југословенски меморандум садржи тешке оптужбе против Мађара, где су ту биле наведене све чињенице са самим доказима, који доказују да је то био гнусан злочин који је од почетка био спреман у Мађарској“, као и „да су терористи уживали помоћ мађарских власти“. Такође је наведено да у том документу „нема претпоставки, нагађања и колебања“, као и да „сви кривци морају бити кажњени“. С друге стране, британска влада је заузела свој резервисани положај, али је истовремено тражила од Лиге народа да Југославија добије пуно задовољење ако се докажи мађарска кривица и учешће у атентату.⁸¹ Италијанска влада се показала потпуно одбојно по том питању, сматрајући да је реч о обичној оптужби, а да у меморандуму, по њеном мишљењу, „недостаје стварни доказ против мађарске владе и хрватских емиграната“. Такав став италијанске делегације је, по писању, листа *Време* био тумачен као „намера италијанске владе да на најбезочнији начин устане у одбрану Мађарске и да онемогући разматрање југословенске оптужбе“.⁸²

У име југословенске делегације, на седници Савета Лиге народа, министар спољних послова Краљевине Југославије Богољуб Јевтић је поновио тезе југословенске владе да је „терористичка акција имала одређен и стваран облик“ и да је „она била израз једне завере организоване и потпомагане у Мађарској, а уперене против интегритета и независности југословенске државе“ и да, у том погледу „Југославија не може да допусти да се акција уперена против њене безбедности сматра као један општи проблем, апстрактан и безличан, као да је реч о неком питању чије порекло и крајњи циљ нису у довољној мери познати и утврђени“. Такође је оптужио мађарске власти са саучесништво у терористичкој акцији, наводећи низ примера попут издавања пасоша хрватским емигрантима, пружање уточишта терористима у логору Јанка Пуста, скривање људи попут Звонимира Поспишла и Мије Краља, давањем терористичким о обилних финансијских средстава и одбијања помоћи у погледу приликом расветли

⁸¹ АЈ, фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (у даљем тексту МИП КЈ), фасцикла штампа – Марсејски атентат и Лига народа, бр фасцикл. 41/ бр. јед. описа 119, *Правда* 2.12. 1934.

⁸² АЈ, фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (у даљем тексту МИП КЈ), фасцикла штампа – Марсејски атентат и Лига народа, бр фасцикл. 41/ бр. јед. описа 119, *Време* 3.12.1934.

порокло завере и утврђивања боравак криваца у Мађарској. На крају говора, Јевтић је нагласио да је „Југославија желела да укаже Савету на опасности који прете миру и доброј слози између народа“.⁸³

Јевтићеве закључке подржао је Пјер Лавал, који је рекао да је „у овој озбиљној дебати, Француска на страни Југославије“, јер је „убиство извршено на француској територији и да је једна туђа рука руку погодила једног пријатељског владара и једног великог службеника Републике“, као и да је тај атентат „био ударац на европски мир“, чиме се хтелo да се уништити дело краља Александра. Додао је да „остаје на женевској институцији да докаже да ће остати на висини поверења које јој се поклања и да Савет Лиге народа, треба са целом силом, коју располаже, да Југославији да сатисфакцију која се намеће марсељским атентатом и да се из тога извуче лекцију да међународна солидарност која се ефикасно спроводи може да онемогући сличне подухвате“. Поред тога, Лавал је предложио Конвенцију за осуђивање међународног тероризма, што су прихватили и совјетски и британски делегати Максим Литвинов и Ентони Идн.⁸⁴

После дугих преговора, 10.децембра 1934. године, једногласно је усвојена Резолуција у Савету Лиге народа. Резолуција је, позивајући се на обавезу сваке државе да се бори против тероризма и поштује територијални интегритет, указивала на то „да неки мађарски представници морају сносити одговорност за злочин у Марсеју и да мађарска влада мора да казни оне представнике цласти, чија се криза могла установити“, односно да „обавести Савет о мерама које је с тим у вези предузела“. На седници Савета је одлучено да се образује комитет од једанаест експерата, који би био састављен од прдставника Белгије, Велике Британије, Фрамнцуске, Мађарске, Италије, Пољске, Румуније, Швајцарске, СССР и Чилеа, у циљу израде нацрта конвенције за сузбијање тероризма и да им се комитету пренесу сугестије које је изнела француска влада, које би затим упутили генералном секретару.⁸⁵

После тога, Лавал је неуморно радио на учвршћивању односа са Римом. Почетком 1935. године одиграо се велики Лавалов пут у Рим, током ког је разговарао са Мусолинијем о Аустрији, компензацијама у Африци и италијанско – југословенском

⁸³ АЈ, фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (у даљем тексту МИП КЈ), фасцикла штампа – Марсејски атентат и Лига народа, бр фасцикл. 41/ бр. јед. описа 119, *Време* 8.12.1934.

⁸⁴ АЈ, фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (у даљем тексту МИП КЈ), фасцикла штампа – Марсејски атентат и Лига народа, бр фасцикл. 41/ бр. јед. описа 119, *Политика* 10.1.1935.

⁸⁵ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, 254.

споразуму. Резултат тих разговора је било потписивање *Римског протокола*. У погледу Африке, Лавал је дао Мисолинију делове француских територија у Либији, део Еритреје, седам одсто акција абисинске пруге, комад сомалијске обале, а заузврат је добио цео Тунис. У погледу Аустрије је донета одлука да се позову аустријски суседи у пакт о ненападању и немешању и да се уведе италијанско – француско консултовање о Аустрији, чиме је, по В. Винаверу, „спречено италијанско – немачко спајање“. Такође су се двојица званичника договорили да „неће фаворизовати ниједну акцију чији би циљ био да се угрози територијални интегритет других земаља“. На крају је наглашено да се поменути документ односи на аустријске суседе попут Италије, Немачке, Мађарске, Чехословачке и других народа бивше Аустроугарске.⁸⁶ У погледу Југославије, Лавал је успео да „искамчи“ изјаву о новој југословенско – италијанској сарадњи, али је од стране Јевтићеве владе постојала велика сумњичавост према том споразуму, посебно према Лавалу, који је, према мишљењу југословенске владе, „нас издао“.

Говорећи о резултатима *Римског протокола*, Мусолини је говорио о споразуму као „идеји да се прошири хоризонт европског живота“ и што тај споразум утврђује заједничку линију за рад двеју држава, а Лавал је посебно истакао „да су римски разговори олакшавали измирење између свих страна, које је неопходно за одржавање мира и политику које те стране желе да воде“.⁸⁷

С друге стране, Лавал је, у односу на свог претходника Бартуа, водио помирљиву политику према Немачкој, са намером да с њом закључи споразум о разоружању. Користећи Лавалову политику помирења, Хитлер је предузео бројне милитариистичке потезе укључивања области Сар у Немачкој у јануару 1935. после одржаног плебисцита на коме је огромна већина људи одобрила његово присаједињење Рајху. Најкрупнији Хитлерови потези су били у марту 1935. године када је одлучено да се обнови војно ваздухопловство и да се уведе поново војна обавеза, као и вођење преговора за

⁸⁶ АЈ, фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (у даљем тексту МИП КЈ), фасцикла штампа – Марсејски атентат и Лига народа, бр фасцикл. 41/ бр. јед. описа 120, *Le temps* 10. јануар 1935.

⁸⁷ АЈ, фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (у даљем тексту МИП КЈ), фасцикла штампа – Марсејски атентат и Лига народа, бр фасцикл. 41/ бр. јед. описа 120, *Време* 10. 1. 1935.

склапање међународне конвенције о разоружању, чиме није оставио сумње о значају немачког наоружања.⁸⁸

Уплашен таквим развојем догађаја, Лавал је пожурио за склапањем пакта са СССР. Забринут због потписивања *Римских протокола*, совјетски министар спољних послова Максим Литвинов се бојао да би после споразума Лавал – Мусолини могло да дође до „Мусолинијеве замене Стаљина у Лаваловом срцу“, иако му је Лавал претходно обећао пакт непосредно после склапања протокола. Само страх за Чехословачку и од немачко – совјетског додира, као и страх од јачања Немачке су натерали Лавала да попусти по том питању. Лавал је тиме желео, по мишљењу В. Винавера, „да помоћу Црвене армије ојача немачке суседе“.⁸⁹

Француско – совјетски пакт је потписан 2. маја 1935. године. У том документу обе земље су се сагласиле да ће поштовати услове Лиге народа поштовати националну безбедност, територијални интегритет и суверенитет појединих земаља. У случају да једна од земаља постане предмет агресије од стране дела европских земаља, предвиђено је да се обе земље консултују и предузму мере на основу члана 10. Лиге народа. Такође је у том документу било предвиђено да се поред тог пакта, предвиђено је да потпишу пакт и земље североисточне Европе, које би потписали Немачка, Чехословачка, Пољске и балканске државе, које би закључиле пакт заједничке помоћи. Тај пакт, чији је нацрт изнет у Протоколу мајског Пакта, би се заснивао на споразуму између СССР, Немачке и Француске, којим би било предвиђено да свака од трију земаља обезбеде помоћ између њих у случају да једна од трих земаља буду предмет агресије. Предвиђено је да пакт важи пет година.⁹⁰

Тај пакт је довео до великих подела у француском друштву – левичарске странке су поздрављале тај пакт, док су десничарске странке тај пакт оценили као „левичарски“ и као „пакт који би на Француску навукао Хитлерову освету“, упркос томе што су тај пакт конзервативци. Како би умањио поделе у француском друштву, Лавал је отишао у Москву како би добио Стаљинову потврду пакта. Тим маневром Лавал је успео да осигура пакт и да сузбије просовјетску и „патриотски“ расположену левицу.⁹¹ Ипак, тај

⁸⁸ Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 528.

⁸⁹ В. Винавер, *нав. дело*, 290.

⁹⁰ АЈ, фонд 334, МИП КЈ – Политичко одељење, фасцикла Односи Краљевине Југославије са другим земљама 1919. – 1941. (Француска), бр. фасцикл. 7/ бр. јед описа 27, *Pacte D' Assistance Mutuele franco – sovietique du 2. Mai 1935. avec le Protocole*, 1 – 4.

⁹¹ В. Винавер, *нав. дело*, 290.

пакт је ступио на снагу тек после размене ратификација у Москви 27. марта 1936. године и био је на снази до 27. марта 1940. године.⁹²

Мада је 1935. година, по В. Винаверу, била „година Француске и Лавала“, та година је представљала почетак наглог губитка француских позиција у Европи. Када је постао председник владе у јуну 1935. године (упоредо је задржао ресор министра спољних послова) суочио се са следећим изазовима - Мусолинијевим напуштањем Стреза блока, као и тежњом Трећег Рајха да зближи Мађарску и Југославију, с једне, и Југославију и Бугарску с друге стране, као и да се зближи са Великом Британијом, посебно после промене владе Ремзија Макдоналда. Тада је влада на челу са Стенли Болдвином као председником владе и Самјуелом Хором као министром спољних послова, одбила да прихвати обавезе против Хитлера, а уместо тога су се руководили политиком да „из развалина Версаја треба спасити што се спасити може“. Стога је Велика Британија потписала споразум о ограничењу немачке флоте за трећину енглеске флоте, после чега је дошло до снажне осуде француске владе, која је тај споразум осудила као „нови Ватерло“. Истовремено је дат снажан имплус француско – италијанским преговорима.⁹³

Што се тиче југословенско – француских односа, она су, по мишљењу британског посланства у Београду, слабиле из више разлога. Својом улогом заштитнице Југославије, Француска никада није успела да стекне наклоност југословенских грађана, јер су код њих постојале горке успомене на њих због Марсејског атентата и то их је подстицало да заузму критичан став. Други разлог било је разочарање француском владом што није успела да наговори Италију да Француска и Италија издају заједничко саопштење о јединству и интегритету Југославије. Осећај да је *Римским протоколима* Лавал испољио одређену равнодушност према југословенским интересима, развило се уверење да би Француска, после помирења са Италијом, могла да посвети мање пажње савезништву са Југославијом, на које је гледала као јемство против италијанског уплитања на Балкану. Још веће неповерење је настало после конференције у Стреси, када су заинтересоване државе размотриле питање ревизије војног статуса три бивше непријатељске државе, због чега је код југословенске владе завладао утисак да је Француска занемарила да изађе у сусрет југословенским захтевима.⁹⁴

⁹² Jules Basdevant, *Le pacte franco – soviétique*, у : *Politique étrangère*, 1939, 27. – 45.

⁹³ В. Винавер, *нав. дело*, 294.

⁹⁴ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, 326.

За разлику од политичке улоге, Француска је у Краљевини Југославији играла споредну привредну улогу, што јој је знатно отежавало да се супротстави немачком продору. У првих девет месеци, француско учешће у укупном југословенском увозу и извозу је износило 4, 68%, односно 1, 26% у поређењу са немачким учешћем од 15, 72% односно 16, 36%. За то време, трговински биланс Југославије се попео са 17, 9 милиона динара на 98 милиона у другој половини 1935. године. Неспособност Француске да утиче на смањивање неповољног биланса већом куповином југословенских производа, изазвала је забринутост у политичким круговима двеју земаља, као и да је допринела све већој сумњи да ће се побољшати односи по том питању.⁹⁵

Упркос таквом утиску, у мају 1935. одржане су бројне манифестације југословенско – француске сарадње које су се огледале у посетама дела француских званичника. Једна од најзапаженијих посета Југославији била је посета француских монара на челу са адмиралом Мужеом. Посета француских морнара је почела у Црној Гори са доласком с шест разарача и три крстарица француске средоземне флоте у луке Боке Которске,⁹⁶ где им је приређен срдчан дочек,⁹⁷ као и на Цетињу⁹⁸

Најзапаженија посета била је посета Београду 24. маја 1935. године, где им је био приређен најтоплији дочек уз покличе „Живели француски морнари“. Дирнут дочеком Београђана, адмирал Муже је одржао говор у коме је рекао да су он и француска делегација „срећни што се данас налазе у престоници велике Југославије и због тога што осећају да, у срцима свих слојева југословенских грађана, трепере иста братска осећања.“ Додао је да су им приликом доласка биле упућене од стране грађанства „срдчане акламације“ и да су у тим акламацијама осетили „дирљив пријем који се неће никада избрисати из њиховог сећања“. На крају говора је додао да су „морнари у срцу једне велике земље, која је после великих искушења који су заједнички поднели како би њени распарчани делови били повезани у једну целину“ и да „Југославија даје

⁹⁵ Исто, 327.

⁹⁶ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931.- 1935., бр. фасцикл. 779. /бр. јед описа 960., *Obzor* 17.5. 1935.

⁹⁷ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931.- 1935., бр. фасцикл. 779. /бр. јед описа 960., *Journal de Geneve* 20. 5. 1935.

⁹⁸ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931.- 1935., бр. фасцикл. 779. /бр. јед описа 960., *Време* 18.5.1935

осећање пријатељства према њима“.Свој говор је завршио речима „Живела Југославија“. ⁹⁹

Наредног дана посете, адмирал Муже је посетио гроб Незаног јунака на Авали и Опленац, где је боравио заједно са француским послаником Дампјером¹⁰⁰, командантом коњичког пука генералом потпуковником Радославом Петровићем, командантом шумадијске дивизијске области генералом Александром Стојкановићем, као и председником општине Топола. Посебно пажњу грађана Тополе изазвао је говор адмирала Мужеа, који је био посвећен почившем краљу Александру. У говору француски адмирал је посебно је нагласио улогу српске војске из Првог светског рата, која је „кроз хиљаде тешкоћа извршила хиљаде херојских подвига док је дошла до обала Албаније“, као и њихове подвиге из 1918. године „када је војска узела дивовског учешћа у великој офанзиви која је за кратко време задобила крајњу победу“, а да је „краљ Александар испунио велико дело на организацији држава“. Истог дана им је приређен пријем у француском посланству, коме су присуствовали и истакнути представници француских и југословенских кругова у Београду, као и вечери у Гардијском дому, где је у њихово име наздравио тадашњи министар војске и морнарице Петар Живковић.¹⁰¹ Последњег дана посете, делегација француских морнара је посетила гроб бранилаца Београда где су положили венац на тај гроб и истог дана су се састали са кнезом Павлом и кнегињом Олгом.¹⁰² Своју посету Југославији је француска делегација завршила дводневном посетом Сплиту (27. – 28. мај 1935. године).¹⁰³

Делегација француских морнара присуствовала је свечаности, која је била посвећена посађивању храста посвећеном Лују Бартуу. Тој свечаности су присуствовали тадашњи југословенски званичници попут министра просвете Стевана Ћирића, председник београдске општине Владе Илића и општинског одборника

⁹⁹ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931.- 1935., бр. фасцикл. 779. /бр. јед описа 960., *Политика* 25. мај 1935.

¹⁰⁰ У мају 1935. године Емила Нажијара је на месту посланика у Београду замено гроф Роберт де Дампјер који је дошао са положаја саветника Француске амбасаде у Риму. (Вид. у : Ж. Аврамовски ,*нав. дело*, 327.)

¹⁰¹ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931.- 1935., бр. фасцикл. 779. /бр. јед описа 960., *Политика* 26. мај 1935

¹⁰² АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931.- 1935., бр. фасцикл. 779. /бр. јед описа 960., *Политика* 27. 5.1935.

¹⁰³ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931.- 1935., бр. фасцикл. 779. /бр. јед описа 960, *Време* 29. 5.1935.

Душана Николајевића, као и француски посланик гроф Рожер Дампјер, који је одржао говор у част те свечаности. Говорећи о тој свечаности, посланик Дампјер је рекао да „се у Београду долази на дирљиву помисао да засади храст као успомену на човека који је до смрти био веран Краљу коме је сматрао да част да буде пријатељ“, те „да није могла да се ода племенитија пошта Лују Бартуу, што су му посветили најпоноснију песму међу свим песмама“ и „ово дрво чије ће се гране у земљи, која је за њега била светиња, чије ће се гране повијати под ветром са Саве и Дунава и које ће подсетити будућа поколења на плодно дело, на живот пун рада и трагичан крај великог пријатеља те земље“.¹⁰⁴

Друга важна манифестација била је обележавања двадесет и пет година од оснивања Клуба пријатеља Француске. Први који је одражао говор на тој манифестацији био је гроф Дампијер, који је у свом говору је рекао „да Француска и Југославија неће ништа учинити што би изазвало нови рат“, као и да ће „те две земље бити шампиони мира, али да је потребно, да свет зна, да ће у случају, да неко покаже рушилачке намере бити исто онакви као и раније, прожети истом вером и полетом“. Подсетио је и на догађаје из 1914. – 1918. године, при чему се захвалио српским војницима због ствари „за које су се заједничке борили“. У афирмативном тону су у погледу југословенско – француског пријатељства, поред Дампјера, говорили и Светислав Петровић, изасланик београдског клуба пријатеља Француске и председник клуба у Шапцу Живорад Поповић, који су у афирмативном тону говорили о југословенско – француском пријатељству.¹⁰⁵

У међувремену је дошло до промене на челу југословенске владе, када је крајем јуна 1935. године на место председника владе дошао је Милан Стојадиновић, дотадашњи министар финансија у влади Богогољуба Јевтића. У домаћим и иностраној штампи Стојадиновић је описан као „човек близак енглеским круговима“, док је по *New York Post*-у био „човек окренут Немачкој“¹⁰⁶. Пишући о тој вести, новинар Лео Сарадин је ту владу оценио као „владу која ће наставити политику сарадње са Малом Антантом и Балканским пактом“, као и „да ће Југославија остати везана са Француску“, јер су интереси „Француске и Југославије идентични у свим питањима који заокупљују

¹⁰⁴ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931.- 1935., бр. фасцикл. 779. /бр. јед описа 960., *Obzor* 28.5. 1935

¹⁰⁵ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931.- 1935., бр. фасцикл. 779. /бр. јед описа 960, *Време* 3.6.1935.

¹⁰⁶ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, фасцикла Влада Краљевине Југославије Милан Стојадиновић 1935 – 1936, бр фасцикл. 260/ бр. јед описа 408., *New York Post* 24.6. 1935.

Европу“.¹⁰⁷ Истовремено дошло је и до промене на месту југословенског посланика у Паризу, када је уместо пензионисаног Милана Спалајковића дошао Божидар Пурић, који је, по мишљењу Винавера, описан као „скептик према Француској“.¹⁰⁸

¹⁰⁷ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, фасцикла Влада Краљевине Југославије Милан Стојадиновић 1935 – 1936, бр фасцикл. 260/ бр. јед описа 408., *La salut public* 28.6. 1935.

¹⁰⁸ В. Винавер, *нав. дело*, 299.

4. Спољнополитичка начела владе Милана Стојадиновића и прва посета Паризу

4.1. Почетак владавине Милана Стојадиновића

Страна штампа је тих дана у похвалном тону писала о новој југословенској влади. Париски лист *Тан* је писао о Милану Стојадиновићу као „човеку који је показао „велике симпатије према Француској“, што је навело тај лист да на оптимистичан начин закључи да је код Стојадиновића постојала „апсолутна сигурност његовог пријатељства према Француској, којој је његова зрелост остала привржена без обичне реторике, али са најјачим разумевањем“. Исти лист је писао да је присуство Антона Корошца и Мехмеда Спахе и других хрватских и српских личности у влади „дају карактер националне концентрације“.¹⁰⁹ Француски листови попут листова *Le temps* су писали да „треба подржати Стојадиновића, који располаже свим елементима за решавање задатака у пресудном тренутку по будућност земље“, док је лист *L'information* писао да је „Стојадиновићев избор на место председника владе „представља крупан корак на путу измирења и која би преусмерила владине акције путем сарадње са групама које су стајале по страни“.¹¹⁰

Немачки лист *Berliner Börsen Zeitung* је писао да је нова влада у Немачкој „да ће нова влада радити на ублажењу политичке ситуације“ оптимистички предвиђајући да ће Стојадиновићева влада успети у свом задатку.¹¹¹ Лондонски листови су о Стојадиновићевој влади писали као о „влади помирења“ – на то се посебно осврнуо лист *Daily Herald*, који је говорио да „нова влада представља карактер „националне коалиције“, док је *News Chronicle* је писао да „нова влада представља коалицију србијанских радикала, босанских муслимана и Словенаца под вођством др Корошца“ на чијем је челу Милан Стојадиновић, „србијански радикал са британским појмовима“.¹¹²

Још пре доласка на место председника владе Милан Стојадиновић је успоставио везе са тадашњим политичким круговима у Француској. Током 1911. – 1912. године био

¹⁰⁹ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, фасцикла Влада Краљевине Југославије Милан Стојадиновић 1935 – 1936, бр фасцикл. 260/ бр. јед описа 408, *Југословенски лист* 25.6. 1935.

¹¹⁰ Исто

¹¹¹ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, фасцикла Влада Краљевине Југославије Милан Стојадиновић 1935 – 1936, бр фасцикл. 260/ бр. јед описа 408, *Jadranski dnevnik* 26.6. 1935.

¹¹² АЈ, фонд 38, Председништво Министарског Савета ЦПБ, фасцикла Влада Краљевине Југославије Милан Стојадиновић 1935 – 1936, бр фасцикл. 260/ бр. јед описа 408, *Политика* 26.6. 1935.

је послат у Париз на практичне студије у тамошње Министарство финансија. Описујући те догађаје у делу *Ни рат ни пакт*, Стојадиновић је писао да је његов боравак у Паризу био његов „први „контакт са француском администрацијом“, који му је дао му утисак да је тамошња бирократија „била веома развијена, нарочито у виду „*paperasserie*“, као и да су „та бирократија, стари формулари и уредбе представљају оно што одржава континуитет у држави, упркос честих промена влада“, али је такође додао да је бораваком у Паризу „допуњено његово школовање, не само теоријско већ и практично“¹¹³.

Други сусрет са Французима био је када је Стојадиновић као министар финансија у преговарао са француским колегом Полом Думергом о регулисању ратних дугова и његовој исплати. По мишљењу поменутог аутора, Французи су били спремни да реше питање регулисања дугова, будући да су и сами дуговали велике суме новца Британцима и Американцима, али су инсистирали на плаћању српских државних зајмова, који су били „стипулирани“ у златним францима. Како до договора није дошло, наступио је велики спор који је изнет пред Међународним судом у Хагу и трајао је до 1933. године.¹¹⁴

Трећи сусрет се догодио у време Шестојануарске диктатуре, када је Стојадиновић радио не само на покушају обједињавања опозиције, већ и на јачању веза са странцима како би им приказао право стање у Краљевини Југославији. У Лондону је разговарао са британским историчарем Робертом Ситони Вотсоном, коме је изложио политичко стање у Југославији и рекао да „садашњи режим не само не приближује три сродна племена, већ их још више удаљује“, док је у Паризу разговарао са Леоном Блумом, вођом француске Социјалистичке партије, коме је пренео незадовољство због чињенице да је француска влада и француска штампа са симпатијама примила увођење диктатуре и питао га је „како је могуће да демократска и републиканска Француска поздравља једну монархистичку диктатуру?“. На крају му је рекао да „Француска ужива код Срба неподељене симпатије“ и да „Срби никада неће заборавити шта је Француска учинила у току Првог светског рата, али да их је такав став разочарао“. Са таквим ставовима се слагао и Блум, који је у листу *Le Populaire* писао против диктатуре краља Александра.¹¹⁵

¹¹³ М. Стојадиновић, *нав. дело*, 38 – 40.

¹¹⁴ *Исто*, 225. – 226.

¹¹⁵ *Исто*, 292. – 294.

Када је постао министар финансија, Стојадиновићу је на његовом избору честитао Шарл Болгре, инспектор француске банке у Београду и обећао да ће доћи у Београд у другој половини јануара 1935. године.¹¹⁶

Један од првих званичника коме је Стојадиновић послао телеграм био је Пјер Лавал. У телеграму Стојадиновић је написао следеће:

„У тренутку када преузимам дужност председника Министарског савета и министра спољних послова моје земље, ја сам посебно срећан да пошаљем његовој екселенцији изразе непоколебљиве везе Југославије за велику пријатељску нацију и савезника“. У истом тексту, Стојадиновић је изразио жељу да активно сарађује са Великом Екселенцијом „у погледу европског зближавања и консолидације земаља, којом заједничка политика наших двеју земаља непрестано тече“.

У одговору Стојадиновићу, Лавал је рекао да је „дирнут поруком коју му је Стојадиновић послао у тренутку када преузима функције председника Савета“ и да „му се искрено захваљује што је изразио осећања Југославије према новој држави“. Додао је да је и да је „био дубоко дирнут за југословенско пријатељство“, са „намером да наставе заједнички рад на европском зближењу и афирмацији мира“, уверавши га „да ће Француска и Југославија радити на испуњавању тог задатка“.¹¹⁷

Стојадиновићева влада се већ на унутрашњополитичком плану суочила са првим проблемом, јер његова влада није имала јаку већину, због чега ју је пратила синтагма да је Стојадиновићева влада „јака влада у народу и слаба у скупштини“. Како би придобио подршку посланика, посебно посланика из Југословенске народне странке Богољуба Јевтића, Стојадиновић је пред седницом скупштине, одржаној 4. јула 1935. године, представио Декларацију владе. По Стојадиновићу, влада је на основу текста Декларације у спољнополитичком плану истакла да је „Краљевина Југославија остала верна идејама које су утврђене раније попут уговора о миру, уговора о савезу и пријатељству, који су утврђени постанком Мале Антанте и четворног Балканског споразума, традиционалним везама дубоког пријатељства према Француској“. У истом тексту, Стојадиновић је рекао „да ће влада остати верна тим начелима и да ће наставити да појачава и одржава та пријатељства, али да ће сарађивати са другим силама у циљу

¹¹⁶ АЈ, фонд 37, Стојадиновић Милан, фасцикла Француска, бр фасцикл. 29/ бр јед. описа 215, Писмо Шарла Болгреа инспектора француске банке Милану Стојадиновићу 14. 1. 1935.

¹¹⁷ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Le Petit Parisien* 29. 6. 1935.

постизања идеала учвршћивања и организовања европског мира“. У унутрашњој политици, у декларацији је такође предвиђено је „да ће се влада држи начела устава из 1931. године, а да ће законе прилагодити народним тежњама“. У погледу економске политике је наглашено да ће се „влада старати о земљорадницима и да ће водити рачуна о државној равнотежи, чувати вредност народног новца, пореске олакшице за све слојеве народа и да ће оживети читаву привредну радиност у земљи“. На крају је нагласио да је „циљ Декларације да се на свим странама осети ново и здраво струјање народа“, као и да се „чува и очува аманет краља Александра“. ¹¹⁸

Ипак, у пракси је Стојадиновић све више прихватао спољнополитичка начела владе његовог претходника Богољуба Јевтића која је подразумевала избегавање француско – чешко – совјетског блока, преговарање са Немачком и веће подстицање Балканског пакта у односу на Малу Антанту. По мишљењу француске владе, Стојадиновић је наставио политику незгодну по француске интересе, а то је значила политика антиаустријске и антииталијанске линије, као и политика игнорисања СССР. Понуде од стране Чехословачке и Румуније, али и Велике Британије да се потпише споразум са СССР и понуда за приступање француско – совјетском пакту су биле снажно одбијене од кнеза Павла због бољшевичке опасности. Такав став је био поновљен и на конференцији Мале Антанте која је одржана у Бледу 29. и 30. августа 1935. године. ¹¹⁹

На тој конференцији, тројица министара спољних послова држава чланица Мале Антанте (Н. Титулеску, Е. Бенеш и Стојадиновић) су расправљали о низу питања. У погледу односа СССР, подробно су разматрани новостворени односи са њима, нарочито односе Чехословачке и Румуније са њом. У излагању својих погледа и становишта сваке од трију држава, министри су се сложили да „већ раније одлуке о Совјетској Русији остају на снази“, чиме је потврђена одлука да свака од земаља чланица Мале Антанте имају слободе акције у погледу односа са Совјетском Русијом, као и да „државе Мале Антанте остају дубоко привржене миру и да ће све своје напоре ставити у службу мира и да се ти напори могу изразити изразити путем закључења Источног и Дунавског пакта“. ¹²⁰

¹¹⁸ АЈ, фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (у даљем тексту МИП КЈ), фасцикла штампа – Марсељски атентат и Лига народа, бр фасцикл. 41/ бр. јед. описа 119, *Правда* 5.7. 1935.

¹¹⁹ В. Винавер, *нав. дело*, 295. – 296.

¹²⁰ АЈ, фонд 334, МИП КЈ – Политичко одељење, фасцикла Штампа 1935, фасцикла 41 / бр. јед. описа 120., *Време* 31.8. 1935.

Упркос заједничкој изјави о јединствености гледишта тројице министара по бројним питањима, за Стојадиновића је та конференција „представљала почетак отвореног разилажења између Чехословачке и Румуније, с једне, и Краљевине Југославије, са друге стране“ . На тој конференцији Стојадиновић није усвојио гледишта Бенеша и Титулесуа да се постигне споразум са СССР, јер је сматрао да „у односима са Русијом треба ићи опрезно“, те да се „мора рачунати са осетљивошћу краљевског Дома, који је остао и даље непријатељски расположен према Русији, нарочито због убиства царске породице и руског принца, супруга мужа принцезе Јелене, сестре краља Александра“, као и да Југославија „неће ступити у савез с Русијом, али ни против ње“. Такође је сматрао да је Мала Антанта „одиграла своју улогу у погледу заустављања обнове Хабзбуршке монархије , али није дорасла, ни по броју, ни по снази, географском положају немачкој опасности“ .¹²¹

Истовремено је Лавал радио на смирењу односа на релацији Београд – Рим са намером да отклони југословенске везе са Берлином, пошто су немачке везе и даље ницале због несређених односа са Италијом. Тај предлог је прихватио и кнез Павле, уз услов да тај споразум буде закључен изван савеза Француске, Мале Антанте и Балканског пакта и да споразум остане трајан . После тога је Мусолини послао дипломату Александрија у Блед како би сазнао о југословенским условима Тамо је добио од стране југословенске владе добио списак од 18 тачака југословенских услова, у којем се захтевало да се прво реши питање усташа и статус Албаније, па онда југословенско – италијански уговор, који би био склопљен без посредништва Лавала, а заузврат би Југославија понудила „пријатељство, ненападање и војну сарадњу“. Мусолини је био одушевљен таквом иницијативом, јер је сматрао да му је битна сепаратна веза са Југославијом, а не компликовани преговори.¹²²

Врло брзо после састанка у Бледу, Стојадиновић је, у пратњи југословенског посланика у Паризу Божицара Пурића, између 2. и 4. септембра 1935. године отишао у тродневну посету Француској где је разговарао са највишим француским званичницима. Разлог те посете била је, по Стојадиновићу, „жеља да од Лавала“, кога је сматрао „најауторитативнијим фактором“, да „добије све податке и информације о међународној политичкој ситуацији онако како је види и схвата француска влада, тј. француски народ“, као и да сазна „како ће Европа да реагује на појаву Хитлера са

¹²¹ М. Стојадиновић, *нав. дело*, 361. – 364.

¹²² В. Винавер, *нав. дело*, 298. – 299.

програмом уништења уговора о миру са већ започетим наоружањем“, или, можда чак, да се посаветује око будуће политичке оријентације Југославије.¹²³ Према писању листа *Novo Doba*, други разлог за Стојадиновићеву посету била је жеља да упозна Лавала са начелима нове југословенске владе и са одлукама које су министри Мале Антанте донели на Бледу. О датуму посете Паризу та се говорило још у лето 1935. године, када је Албер Мусе, оснивач и први директор новинске агенције *Авала* наговестио Стојадиновићеву посету почетком септембра месеца,¹²⁴ док је лист *Novo Doba* навело да је договорено да се председник југословенске и француске владе састану 2. септембра 1935. године.¹²⁵

Пред посету Паризу, Стојадиновић је у изјави за *Le Petit Parisien* изјавио да „политика сарадње са Малом Антантом и пријатељство са Француском не зависе од овог или оног човека, већ искључиво од југословенског народа који је прожет дубоким осећајем пријатељства према Француској“. Истовремено је похвалио француског колегу Пјера Лавала као „човека за смислом за одлучност и организацијом“ и као „човека са енергијом која је изазвала право дивљење у иностранству код највећих пријатеља, било да је реч о унутрашњој или спољној политици и где се он представља са ауторитетом и великим даром“. Стога је нагласио да ће му „Лавалова политика послужити као узор да иде тим путем“.¹²⁶

Први Стојадиновићев званичник који је посетио Француску и провео у њој неколико дана био је Мирко Комненовић, министар физичког васпитања и посланик из Херцег Новог. Према писању листа *La Croix*, Комненовић је од стране тадашњих власти „био посматран као опасни српски националиста“, али је такође истакнута његова заслуга на слању тридесет хиљада алзашко – лотаринских затвореника, који су се касније борили на француској територији.¹²⁷

¹²³ М. Стојадиновић, *нав. дело*, 366.

¹²⁴ АЈ, фонд 37, Стојадиновић Милан, фасцикла Француска, бр фасцикл. 29/ бр јед. описа 215, Писмо Албер Мусеа на француском 9. 8. 1935.

¹²⁵ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односу 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Novo Doba* 2.9. 1935.

¹²⁶ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односу 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Novo Doba* 2.9. 1935.

¹²⁷ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односу 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Le Croix* 31.7. 1935.

4.2. Прва посета Милана Стојадиновића Француској (септембар 1935)

Како је француска штампа примила Стојадиновићеву посету Француској? Већина француских листова је Стојадиновићев долазак оценила као „потребу Стојадиновића да обавести Француску о ситуацији у Средњој Европи и Балкану“, ставовима држава чланица Мале Антанте и о међународним приликама“, као и о „Стојадиновићевој жељи да ту посету искористи као могућност да покаже да се његово мишљење поклапа са мишљењем Мале Антанте“. Посебно је лист *Le Petit Journal* посету оценио као „потребу Стојадиновића и Лавала да дају спокојства у међународним односима како би уклонили све претензије у тренутку када би се на тапету нашао и Дунавски пакт“.¹²⁸

Првог дана Стојадиновићеве посете, на железничкој станици су га дочекали помоћник шефа кабинета председника Четврте републике, југословенски војни изасланик у Паризу, остало особље југословенског посланства, париски префект и друго.¹²⁹ По доласку у Париз, Стојадиновић је одсео у хотелу „Кирон“, где су по писању *Политике* „ударени основе Лиге народа“.¹³⁰

Први званичник са којим се Стојадиновић састао био је Пјер Лавал. Главни предмет разговора двојице званичника била су важна политичка питања, поготово питања која су се тичала питања Мале Антанте, Балканског пакта и Подунавског пакта. Прво је Пјер Лавал изнео своје мишљење о спољнополитичкој ситуацији. По Стојадиновићу, Лавал је одмах указао на опасност од Хитлерове Немачке, која би се, по Лавалу, „могла лако избећи тако што би се Немачка ограничила на своје сопствене снаге и тиме она не би добијала подршку са стране.“ По питању Италије, Лавал је подстицао Стојадиновића на то да се Италија придобије по сваку цену, сматравши да је споразум са њом неопходно потребан за одржање стања створеног уговором о миру и да је потребно да Југославија учини све да се југословенско – италијански односи нормализују и оствари приближење између обеју земаља како је то постигнуто између Италије и Француске. У погледу Русије (чит. СССР), Лавал је затражио споразум са Совјетским Савезом у

¹²⁸ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Novo Doba* 2.9. 1935.

¹²⁹ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Novo Doba* 2.9. 1935..

¹³⁰ <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1935/09/03#page/0/mode/1up>, *Политика* 3.9. 1935, 1.

облику Источног пакта, док је у погледу Дунавског пакта затражио да се он подржи, јер би се „тима обезбедила независност Аустрије и зауставио Хитлеров аншлус“.¹³¹

После Лавалог излагања, Стојадиновић је изнео своја виђења. У погледу Мале Антанте, Стојадиновић му је саопштио одлуке донете на Бледу, док је по питању СССР рекао да „ће према Русији ићи ка нормализацији дипломатских односа, али не и ка признавању СССР“. Подунавски пакт је описао као „добру идеју“, али је додао да „Малу Антанту не интересује само формална независност Аустрије, већ и гаранција да се та независност не оствари путем повратка Хабсбурговаца на бечки престо“. У погледу односа са Италијом, Стојадиновић је прихватио Лавалово мишљење, додавши да је то био за њега био важан путоказ, додавши да „у Малој Антанти сматрају да увек треба да буду на истом гледишту, попут Француске и Енглеске, које су једнодушне по том питању“.¹³²

У погледу Лиге народа и италијанско – абисинског сукоба, Стојадиновић је изнео гледиште да „Лигу народа треба респектовати, али да треба сачувати мир у Европи“ у погледу да „италијанско – абисински конфликт никако не сме да се изроди у светски рат и уколико би се примениле санкције економске природе и да не смеју да буду бруталне, јер би их одвеле нежељеном циљу“. Лавал је прихватио то тумачење и касније је на седници Лиге народа то саопштио британском колеги Е. Идну. На крају разговора, Лавал се осврнуо на Стојадиновићевог претходника Богољуба Јевтића, о коме се изразио као „врло ћутљивом“ и као човеку „који је давао утисак ђака, који је успут заборавио своју лекцију“.¹³³

По завршетку тих разговора, двојица званичника су примила новинаре, пред којима је било предвиђено да дају заједничку изјаву. У изјави новинарима, Лавал је рекао да је „срећан што му се пружила прилика да поздрави Стојадиновића, који је учинио прву званичну посету Француској у својству председника владе и министра спољних послова Југославије“. Говорећи о значају тог састанка, Лавал је нагласио „да су на том састанку, размотрени сви проблеми који су се односили на преговоре и закључење Пакта Централне Европе“. На крају је додао да „су се разговори обавили у духу највеће срдчности“ и да „су се у потпуности сагласили да истакну потребу настављања политике тесне сарадње, која је била и остала традиционално правило двеју земаља“.

¹³¹ М. Стојадиновић, *нав. дело*, 368. – 369.

¹³² *Исто*, 369.

¹³³ *Исто*, 370.

Када је дошао ред на Стојадиновића, он је рекао да је „потпуно сагласан са изјавама које је дао председник Лавал“, као и да је „његова посета у иностранству била у Паризу и чињеница којој није потребан никакав коментар“. ¹³⁴ Истог дана Стојадиновић се сreo и са осталим француским званичницима попут министра правде Леона Берара, министра поште и телеграфа Жоржа Мандела, председником сенатског одбора за спољне послове Анри Беранжеом, генералним секретаром француског министарства спољних послова Алексисом Лежеом и другим званичницима. ¹³⁵

Прва Стојадиновићева посета Паризу изазвала је живо интересовање у француској штампи. Говорећи о значају Стојадиновићеве посете Паризу, лист *Le Petit Journal* је записао да ће „Стојадиновић у Паризу потврдити оне концепције, које је Мала Антанта истакла на Бледу“. Тај мотив поменути лист је видео „у жељи министара Мале Антанте да „имају мало више спокојства у западним престоницама у тренутку када се чине припреме да се на тапет стави нацрт Дунавског пакта“, док су листови *Journal* и *L'ère nouvelle* доносили топле чланке о личности Милана Стојадиновића и о „пријатељству Југославије и Француске“. ¹³⁶ Лист *Le matin* је писао „да су разговори Лавала и Стојадиновића обухватили и абисинско питање и Подунавски пакт, о којем је де Шамбрун у Риму разговарао са италијанском владом“. Сада се, према том листу, „више није говорило о томе да се међу појединим подунавским државама закључе посебни уговори, јер Немачка, Пољска и Мађарска имају друго становиште, а да ће се опште одредбе односити само мна немешање и обавезу ненападања и консултовања“, док је *Echo de Paris* је говорио „о покушају Стојадиновића да „преношењем закључка са Бледа спаси Малу Антанту од пропасти Лиге народа“. ¹³⁷

Наредног дана се Стојадиновић састао са председником Четврте републике Албертом Лебруном, у дворцу Рамбује. Приликом разговора са Лебруном, Стојадиновић је упознао председника Француске са гледиштима југословенске владе о најактуелнијим проблемима међународне политике. Том приликом је Лебрун, по

¹³⁴ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Journal de Genève* 3.9. 1935.

¹³⁵ <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1935/09/03#page/0/mode/1up>, Политика 3.9. 1935, 1.

¹³⁶ <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1935/09/03#page/0/mode/1up>, Политика 3.9. 1935, 2.

¹³⁷ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Hrvatski list* 4.9. 1935.

писању *Југословенске Поште*, „показао велико интересовање за Југославију“¹³⁸, док је, по мишљењу посланика Божицара Пурића, „господин Лебрун показао не само показао велико интересовање за Југославију, коју лично познаје“, већ је „и у опхођењу са председником југословенске владе показао је изванредну срданост и врло пријатељско расположење“.¹³⁹ Такав став је делио и Стојадиновић, који је „у делу *Ни рат, ни пакт*, описао Лебруна „као човека који је на њега оставио одличан утисак, са којим је право задовољство разговарати“.¹⁴⁰ Поред Стојадиновића, француски председник је одликовао и југословенског посланика у Паризу Пурића, шефа кабинета југословенског министра спољних послова Драгана Протића и чиновнике Централног Пресбироа у Паризу Боривоја Мирковића и Ивана Марковића.¹⁴¹

После разговора са Лебруном, Стојадиновић је отишао у југословенско посланство, где је разговарао са целокупним особљем југословенског посланства, укључујући и посланика Божицара Пурића, са којим је претресао сва питања, која су била предвиђена да буду на дневном реду Савета Лиге народа.¹⁴² Последњи дан у Паризу, Стојадиновић је провео у разговору са челницима југословенских посланстава у Пешти, Паризу, Лондону и саветником посланства у Паризу, а касније је примио бројне извесан број личности из париских политичких и новинарских кругова.¹⁴³

Уочи одласка, Стојадиновић је упутио телеграме Лебруну и Лавалу. У телеграму председнику Лебруну је написао да му „изражава најдубљу захвалност на симпатичном и топлом пријаму која му је указана“ и „који ће се свесрдно осетити и ценити у земљи пријатељици и савезници Француској“. У писму Лавалу се „такође захвалио на пријатељском дочеку који му је учињен приликом посете Паризу“, а да „су разговори протекли у атмосфери највећег поверења и срданости“. На крају је нагласио „да одлази убеђен да ће веза пријатељства и савеза која тако срећно постоји између наше

¹³⁸ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Jugoslovenska Pošta* 4.9. 1935.

¹³⁹ <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1935/09/04#page/0/mode/1up>, *Политика* 4.9. 1935, 1.

¹⁴⁰ М. Стојадиновић, *нав. дело*, 200.

¹⁴¹ <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1935/09/05#page/1/mode/1up>, *Политика* 5.9. 1935, 2.

¹⁴² АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Jugoslovenska Pošta* 4.9. 1935.

¹⁴³ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Политика* 5.9. 1935.

две земље још више допринети успеху наших заједничких напора за очување мира и благостања наших двају народа“.¹⁴⁴

По Милану Стојадиновићу, боравак у Паризу и одлазак из Париза су прошли скоро без икаквих инцидената. Међутим, тадашња штампа је, по Стојадиновићу, забележила је да је, поводом Стојадиновићевог одласка у Париз, ухапшен „извесни хрватски терориста“ под именом Будаи Коломан., који се налазио на црној листи свих међународних полиција и који је био познат по томе „што је разлупао каменом прозор на зграду Лиге народа у Женеви и извршио атентат на једног шефа полиције у Бечу“. Напоменуо је да је француска полиција у време његовог боравка „преузела велике мере безбедности“, толико да је чак и када и када је шетао сам, да су за њим“ ишла четворица агената у цивилу“, а да су „чим примете неко сумњиво лице које би ишло к њему, ухватили и опипали од леђа до појаса као врло вешт полицијски преглед“.¹⁴⁵

Стојадиновић је био задовољан резултатима посете Паризу. Према писању *Југословенске Поште*, Стојадиновић је био потпуно задовољан резултатима посете и срдчним пријемом на који је наишао и писањем штампе, која је „са задовољством бележила његово бављење“, као и разговорима које је водио са француским званичницима¹⁴⁶. У изјави датој домаћој штампи, председник југословенске владе је изјавио да су „разговори са председником француске владе Пјером Лавалом били „веома дуги, али у исто време и веома лаки“, јер су успели, по њему „да постигну пуну сагласност по свему“. Свој боравак у Француској је описао као „врло срдчан“, а одликовање председника Републике, по њему, „није било само одликовање одређено за његову личност, већ и за целу југословенску државу као савезницу Француске“. На крају је нагласио да се „може са оптимизмом гледати на будући развој међународних догађаја, уколико се то буде тичало Југославије“.¹⁴⁷ Упркос великом публицитету који је дат у југословенској и француској штампи као важној етапи у југословенско – француским односима, ова посета, по мишљењу британског посланства, није донела никакве посебне резултате. Ипак је превагу однео немачки утицај у Југославији.¹⁴⁸

¹⁴⁴ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Le Temps* 7.9. 1935.

¹⁴⁵ М. Стојадиновић, *нав. део*, 371. – 372.

¹⁴⁶ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Jugoslovenska Pošta* 4.9. 1935.

¹⁴⁷ АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета ЦПБ, фасцикла Политички односи 1931. – 1935, бр фасцикл. 779/ бр. јед. описа 960, *Правда* 7.9. 1935.

¹⁴⁸ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, 327.

Тих дана за Француску су уследили тешки дани. Главни повод томе био је „абисински случај“. Упркос томе што је Лига народа утврдила да је Италија тим поступком прекршила принципе на којем је почивала Лига народа и увела економске санкције Италији, Лавал је тежио да се што више ублаже санкције тиме што би се само привидно спроводиле. Тај предлог је подржао британски министар спољних послова Самјуел Хору, што је изазвало огорчење јавности у Британији, после чега је поднео оставку у децембру 1935. године. Убрзо после оставке Хора, дошло је до кризе унутар владе. Лавалова двосмислена спољна политика, која се огледала у „мажењу агресора“, изазвала је незадовољство унутар француског друштва и довела до појачаних акција француске опозиције која се залагала за савез са „Енглеском и СССР, а не с Италијом“. У таквим околностима, Лавалова влада је оборена 22. јануара 1936. године, а његове ресоре су преузела следећа лица – на место председника владе је постављен Албер Саро, док је Пјер Фланден постављен на место министра спољних послова, са задатком да поправи француско – британске односе који су били погоршани последњим догађајима.¹⁴⁹

С друге стране стране, Стојадиновић је почео да извршава оно што је договорио са Лавалом, тиме што је почео је да преговара са Мусолинијем, претходно прихвативши његову понуду за сепаратни мир, која је изнета после почетка абисинске кризе. Иако је, по мишљењу британског посланства у Београду, југословенско незадовољство Француском убрзало окретање ка Немачкој, кнез Павле и Милан Стојадиновић нису имали намеру да Југославију увуку у било какав споразум са Немачком, осим у случају крајње нужде, јер је првобитна жеља Стојадиновићеве владе била да одржава добре везе са европским силама, првенствено са Великом Британијом и Француском.¹⁵⁰

Немачко интересовање за Југославију је забринуло Мусолинија, када је сазнао да би у случају англо – италијанског рата, Немачка стала уз Велику Британију и да је Хитлер, по Италијанима, обећао кнезу Павлу Истру. Колико је заиста Југославија, по Французима, била озбиљна у намери да се приближи Немачкој, видело се из разговора југословенског посланика Александра Цинцар Марковића са немачким министром спољних послова фон Нојратом коме је саопштио „да је у току зближавање“, док је фон

¹⁴⁹ Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 529.

¹⁵⁰ Ж. Аврамовски, *нав. дело*, 327.

Нојрат је узвратио да је „ Италија ослабљена“ и „ да Југославија може бити независна према Француској“. ¹⁵¹

Француска је на потезе југословенске владе гледала са подозрењем, јер је према њој, „старо пријатељство било ослабљено услед француских поступака“. У ту сврху помоћник француског министра спољних послова Мартинац је крајем децембра 1935. године саставио следећи циркулар у коме је констатовао следећу ситуацију, а то је „да су ослабљене француско – југословенске везе, да је Француска индиферентна, пасивна, дефанзивна, да не верује и неће више са Југославијом“, док је Пол Рено, француски политичар, констатовао да је „Француска заиста изгубила престиж код малих народа“. Суочена с таквим развојем ситуације, Стојадиновићева влада је почела јаче да се окреће осовинским силама, посебно према Рајху. ¹⁵²

За разлику од политичког плана, Француска је на привредном плану играла споредну улогу, што јој је знатно отежавало да се супротстави немачком продору. У првих девет месеци, француско учешће у југословенском увозу и извозу је износило 4,68 % или 1, 26 % у поређењу са немачким учешћем од 15, 72 % односно 16,36 %, док се неповољни спољнотрговински биланс Југославије попео са 17, 9 милиона динара на 98 милиона динара у другој половини 1935. године. Неспособност Француске да утиче на смањивање неповољног биланса већом куповином југословенских производа, изазвала је, по мишљењу британског посланства у Београду, „озбиљну забринутост у пословним круговима“ и тиме „изневерила наде у побољшање односа“, упркос доласку делегата француске извозне уније Роберта Алтамана и посланика Бадуина Бужета у Југославију и њиховим говорима у којима су истакли предност југословенско – француске привредне сарадње. ¹⁵³

Упркос таквој ситуацији, југословенска и француска сарадња није била ометана у погледу реализације заједничких пројеката и регулисања југословенског дуга према Француској. Заједно са британским предузећем „Јаров“ (Yarrow), француско предузеће „Шантијер де Лоар“ (Chantiers de la Loire) је у октобру месецу са југословенском ратном морнарицом закључило уговор о изградњи шест торпедних чамаца. У новембру 1935. за железнички саобраћај је отворен мост између Београда и Панчева познатији као Панчевачки мост, чију је изградњу помогло француско предузеће Батигнол

¹⁵¹ Исто, 305.

¹⁵² Исто

¹⁵³ Исто, 327.

(Battignol) по изузетно високој цени. Ценећи заслуге Француза на тим пољима, југословенска влада је настојала да закључи уговоре са једним бројем француских предузећа за извођење разних јавних радова. У погледу политике регулисања дугова, настављени су преговори за ревизију постојећег споразума о регулисању иностраног дуга у односу на Француску, који је истекао 13. октобра али се и даље примењивао у очекивању новог споразума.¹⁵⁴

С друге стране, у француској штампи су се развијала велика интересовања о догађајима у „Стојадиновићевој“ Југославији. Из извештаја сачуваном у фонду Централног Пресбироа, ситуација у Југославији за време прве године владе Милана Стојадиновића оцењена је као неповољна. У једном од извештаја се спомињао извештај текст о ситуацији у Југославији, која је оцењена као „крајње замршена“. Са друге стране, у једном од текстова из француске штампе, споменута је и Декларација незадовољника из Главног одбора Народне радикалне странке на челу са Ацом Станојевићем који су се противили ширењу утицаја Милана Стојадиновића преко ноформиране ЈРЗ (Југословенске радикалне заједнице). У тој Декларацији, стари радикали су изразили незадовољство што „та странка не одржава стари дух и циљеве НРС“, те да је формирање „нове партије било у супротности са програмом и начелима Радикалне странке и да се њоме унела конфузија међу људе и дезоријентација у радикалским масама“.¹⁵⁵

Поред тога, као доказ неповољне ситуације у Југославији, у француској штампи су споменута споменуто је хапшења неколико јавних и угледних личности, од којих је, по листу *Revue du Bulletin Havas*, најпознатији био случај хапшења Милоша Бобића министра јавних радова, као и пример хапшења пуковника Боже Симића, ради суђења због Солунског процеса. Поменути догађаји, навели су француске листове да закључе да је „Стојадиновић спреман да уведе диктатуру“.¹⁵⁶

С друге стране, француско посланство у Београду је тежило да ојача односе са Југославијом. Пред крај године, у згради француског посланства, приређена је новогодишња манифестација, којој су присуствовали, поред кнеза Павла, и други

¹⁵⁴ Исто

¹⁵⁵ АЈ, фонд 334, МИП КЈ – Политичко одељење, фасцикла Штампа 1935, Председништво Министарског Савета Централни пресбиро – Кратак преглед стране штампе : Унутрашња политичка ситуација у Југославији, бр фасцикл. 41/ бр. јед. описа 119, *Revue du Bulletin Havas* 22.12. 1935.

¹⁵⁶ АЈ, фонд 334, МИП КЈ – Политичко одељење, фасцикла Штампа 1935, *Revue du Bulletin Havas*, 22.12. 1935., бр фасцикл. 41/ бр. јед. описа 119., *Revue du Bulletin Havas* 22.12. 1935

чланови југословенске владе, представници дипломатског кора из других посланстава у Београду, бројни уметници, научници, писци и други знаменити грађани.¹⁵⁷ Колико је посланик Дампјер имао жељу да појача југословенско – француске односе, показао је у честитци Нове 1936. године која је била упућена југословенским грађанима, којима је пожелео „најлепше жеље за успех политике мира“ и „жељу да се ојача југословенско – француско пријатељство“.¹⁵⁸

¹⁵⁷ АЈ, фонд 334, МИП КЈ – Политичко одељење, фасцикла Штампa 1935, *Revue du Bulletin Havas*, 22.12. 1935., бр фасцикл. 41/ бр. јед. описа 119., *Revue du Bulletin Havas* 22.12. 1935

¹⁵⁸ АЈ, фонд 334, МИП КЈ – Политичко одељење, фасцикла Штампa 1935, *Revue du Bulletin Havas*, 1.1. 1936., бр фасцикл. 41/ бр. јед. описа 119, *Revue du Bulletin Havas* 1.1. 1936.

5. Југословенско – француски односи у политичкој сфери (1936– 1938)

Одмах по избору, влада Алберта Сароа се суочила са новим Хитлеровим изазовима. По прихватању француско – совјетског пакта у Народној скупштини (27. фебруара 1936. године) и Сенату (12. марта), Хитлер је изјавио да га више не обавезује споразум из Локарна, истовремено запретивши „да ће заузети Рајинску област демилитаризовану по Версајском уговору“, што је и учинио 7. марта.¹⁵⁹ По мишљењу француске владе, тај потез је био сматран као „кршење свих међународних уговора“, „удар против француског – совјетског савеза“ и „ као акт који треба да разбије француско – енглески блок“.¹⁶⁰

Иако је Француска била страховито погођена немачким кораком и желела да на тај корак одговори упућивањем војске у ту област, била је у погледу пружања помоћи њој самој без савезника почев од Италије, преко СССР (чији генералштаб није прихватао ту идеју) до Велике Британије (због француско – италијанског пријатељства). На унутрашњополитичком плану, сукоб левице и деснице је толико потресао Трећу републику што је додатно допринело даљој нестабилности Француске на унутрашњем и спољном плану. Због таквог развоја догађаја, француска влада је заједно са Генералштабом заступала тезу „да не треба да се предузима никакву војна акција, већ да је потребно да се усредсреде само на осуђивање тог чина путем доношења декларација и резолуција“.¹⁶¹ Ипак, Француска је тежила да ојача свој блок ослањујући се на помоћ „сателита“, међу којима је била и Краљевина Југославија. Међутим, те земље су увиделе да је кренула пропаст Француске, па су на основу тога закључиле да „Француска не може да одбрани себе, као ни мале земље, чак ни у случају да се изгради бункер“.¹⁶²

Иако је француском посланику Дампјеру од стране југословенске владе било обећано да ће Југославија пружити оружану помоћ ако би Немачка напала Француску, у самој југословенској влади је све више преовладало становиште да се направи снажан

¹⁵⁹ Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 534.

¹⁶⁰ В. Винавер, *нав. дело*, 311.

¹⁶¹ В. Винавер, *нав. дело*, 311

¹⁶² *Исто*, 312.

заокрет према Немачкој, будући да су је на то упућивали извештаји Божицара Пурића са седнице Лиге народа који је спомињао да је „потпун неспоразум француско – енглески“, као и извештаји југословенског генералштаба у којем је забележено „да је Француска ослабљена и да је од седам наших суседа пет суседа против нас и да се не сме против Немачке и да је Француска уз Италију и спремна да нас жртвује“. Јасан став према француском плану, изнео је југословенски посланик у Берлину Александар Цинцар Марковић који је фон Нојрату, немачком министру спољних послова, пренео став југословенске владе „неће са СССР, ни Хосин план“ и да је Југославија против увођења економских санкција Италији.¹⁶³

Југословенска влада је Француску посматрала као главног кривца не само по томе што је „мазила Мусолинија“, већ и је после скидања антииталијанских санкција, Мусолини, по мишљењу југословенске владе, поново добио слободан пролаз према Југославији. Стога је Београд морао да тражи нови спољнополитички ослонац. С друге стране, француски посланик Дампјер се плашио да ће влада у Београду изгубити поверење у Париз и да ће доћи до ослабљења југословенско – француских односа, па је стога на његову иницијативу основана „Народна француско – југословенска акција“, која је издавала месечни билтен, а сам француски посланик је тим поводом обилазио француско – југословенска друштва у целој земљи“. ¹⁶⁴

Упркос Дампјеровим напорима, у Југославији је и даље владало неповерење према Паризу, не само због Мусолинија, већ и због сукоба са Британијом, због млаке реакције на Хитлеров упад у Рајну, француског потцењивања „малих држава“ и ћутког одобравања „италијанског троугла“ и италијанско – албанског пакта из 19. марта 1936. године, који је по њој, оцењен као „опасан“. Такође, кнез Павле је показао подозрење према француском – совјетском пакту, јер би то, по њему, „помогло јачању утицаја КПЈ у земљи“. Сви ови потези, навели су британску владу да закључи да су „да су прошла стара времена, јер „Југославија више не верује Француској“. ¹⁶⁵

На парламентарним изборима у Француској, који су одржани у мају 1936. године, победила је коалициони савез странака левице под именом Народни фронт, у коме су истакнуту улогу имали, поред комуниста и левих радикала, и Блумови социјалисти.

¹⁶³ Исто, 312. – 313.

¹⁶⁴ Исто, 314. – 315.

¹⁶⁵ Исто, 315.

¹⁶⁶Та вест је била одушевљено дочекана од стране Стојадиновићеве владе, као и од провладиног листа *Време*, које је већ у првом кругу избора одржаним 28. априла, прогласило победу Народног фронта. Такође, за београдску владу је било још важније то „што више није било Лавала и дучеових пријатеља у Паризу.“¹⁶⁷

У том духу су од стране југословенских и француских званичника понављане тезе о побољшању југословенско – француских односа. У прилог томе, председник владе Француске, Леон Блум је изјавио да је „срећан што може да изрази југословенском савезнику чврсту одлуку француске владе и француског народа“, као и „да француска влада жели да одржава и развија односе пријатељства који су везали два народа“, нагласивши да се „нада да ће та сарадња допринети снажењу мира у Европи“.¹⁶⁸ У таквом тону је писао део француске штампе, који је најављивао Блумову посету Југославији у августу.¹⁶⁹

Сличан став по питању односа са Француском, делио је и кнез Павле. У изјави датој домаћој и страном штампи, кнез је изјавио да је његова највећа жеља „не само да сачува, већ и да учини још срдацијим односе Југославије и Француске“. Говорио је и о потреби развијања економских односа између Југославије и Француске, које би, по њему, „морале да учине све да повећају трговачки промет промет обеју земаља, те да Југославија не може бити узнемирена“. У погледу владе Народног фронта, кнез је рекао да „влада Народног фронта може само да појача политичке и економске везе које спајају француску демократију са француском државом“.¹⁷⁰

Чинило се да се југословенско – француски односи крећу у новом правцу. Ипак време је показало да се Блумова влада суочавала са озбиљнијим спољнополитичким изазовима него што су били односи са Југославијом. По формирању владе, основан је Комитет одбране, који је 28. јуна донео одлуку да Француска мора бити у савезу са Енглеском, СССР и Малом Антантом, па је у ту сврху одобрио огромне кредите за наоружање. Међутим, ни после настанка тог Комитета, француска влада није имала јасан план по питању вођења сопствене спољне политике. Нови министар спољних

¹⁶⁶ Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 535.

¹⁶⁷ В. Винавер, *нав. дело*, 321.

¹⁶⁸ АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привередни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Време* 2.7. 1936.

¹⁶⁹ АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привередни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Правда* 30. 7. 1936.

¹⁷⁰ АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привередни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Jutarnji list* 9.7. 1936.

послова Ивон Делбос је везао своју политику за Велику Британију, али је са друге стране понудио преговоре са Хитлеровом Немачком. У погледу савеза са СССР, део француске владе на челу са Делбосом и министром војним Даладјеом је прихватио тезу француског Генералштаба „да је већа штета него корист од савеза са СССР, с обзиром да га не воле ни Велика Британија, ни Пољска ни Југославија“. Други повод таквом ставу била је немачка кампања против большевизма, која је натерала Француску да не потписују билу какву конвенцију са СССР, сматрајући да „Совјети окрећу Хитлера на запад, јер сам не може да ратује“, док је нови француски амбасадор у Москви Робер Кулондр сматрао да Стаљин „Француску намерно увлачи у рат“. Незадовољна таквим француским одговором, СССР је писао о банкроту француске спољне политике“, док је совјетски министар спољних послова Максим Литвинов изјавио да жели власт „патриота у Француској, не нешто друго“. ¹⁷¹

Главни спољнополитички изазов „фронтовске“ владе је био Шпански грађански рат, за време кога је учвршћен савез Мусолини – Хитлер. Већ 25. јула 1936. Мусолини је одлучио да подржи пучистичке генерале, који су подигли устанак против владе Народног фронта у Шпанији на челу са председником Републике Мануелом Азањом и председником владе Хосе Гиралом. Одлучивши да побуњеним генералима пошаље авионе, рачунао је на то да би подржавањем побуне против републиканске владе у Шпанији, могао да нападне Француску. Пучистичке генерале је подржао и Хитлер, који једном од делегата генерала Франциска Франка обећао да ће пружити помоћи пучистичким генералима. ¹⁷²

За то време, Француска је била политички завађена и поцепана око тога да ли да пружи помоћ Шпанији или не. Коначну одлуку је донео Леон Блум после консултовања са британском владом, рекавши да се не може помагати шпанској влади, јер би у случају помоћи Француске Шпанској Републици, Италија и Немачка помогле још више побуњеницима и то би онда водило ка новом рату и уласку италијанско – немачке трупе у Француску, после чега би избио пуч усмерен против владе Треће републике. Руководећи се тим мишљењем, француска влада је забранила увоз оружја у Шпанију и у септембру месецу основала Комитет немешања. Политику немешања је прихватила и Стојадиновићева влада на молбу посланика Дампјера. ¹⁷³

¹⁷¹ В. Винавер, *нав. дело*, 321. – 323.

¹⁷² *Исто*, 323.

¹⁷³ *Исто* 322. – 323.

На простору Балкана, Француска је радила да очува позиције на Балкану. Усвојивши француски предлог, Чехословачка је на конференцији Мале Антанте у Братислави поднела предлог да се потпише пакт о општој узајамној помоћи Мале Антанте (тј. да сви бране Чехословачкку ако се прихвате француски захтеви). Југословенска влада није прихватила те захтеве, јер, према њеном мишљењу, „не треба дати разлога Италији и Немачкој да мисле да их провоцирамо“ и да „то све треба одлагати“. Како би убедили кнеза Павла и Стојадиновића да промене став, Блум и Делбос су започели француску акцију у Југославији. Та вест је обрадовала југословенску опозицију, која је одушевљено рекла да је „обновљена Француска“, али не и југословенску владу која је задржала свој став.¹⁷⁴

У разговору са сином Леона Блума, Стојадиновић је рекао да „Француска сада ради обрнуто од става из доба Фланден – Лавал, када је тражила југословенско зближење с Италијом и резервисаност према СССР“. Такође је рекао да „југословенска влада води независну политику и да не жели да улази у француске блокове, јер би пакт ојачао италијанско – немачку кохезију, а Италија и Немачка би нападе и поделиле Југославију“. Одговор кнеза Павла је такође био усмерен против те идеје, делећи став Форин офиса, који је сматрао „да је француски корак чисто лудило и да га треба одбити“. Посланик Дампјер је разлог за такав југословенски став видео у томе што „београдски режим неће ништа да предузме против Осовине, да се боји кризе и економско – политичких тешкоћа, а да се кнез Павле плашио да ће Стаљин изазвати рат у Европи“.¹⁷⁵

Разлог за овако одбојан став југословенске владе према француском предлогу лежао је у томе што је од Француске у јулу месецу тражена подршка у борби против аустријске рестаурације и у случају италијанског напада, али није добила јасан одговор. Такав неодлучан став у погледу пружања помоћи Југославији, Француска је задржала и у време посете југословенског министра војске и морнарице генерала Љубомира Марића, који је тражио оружје и помоћ против рестаурације,¹⁷⁶ упркос топлем пријему који му је приређен у време посете Француској поводом двогодишњице Марсејског атентата. Према листу *Novo Doba*, приликом Марићеве посете, откривен је споменик краљу Петру и краљу Александру у Паризу и том приликом су приређене

¹⁷⁴ Исто, 330.

¹⁷⁵ Исто

¹⁷⁶ Исто, 329

манифестације француско – југословенског пријатељства, током којих су интониране француска и југословенска химна.¹⁷⁷

Свечаност отварања споменика је започета говором Едуара Сулијера који је у свом говору исказао захвалност према краљу Петру и краљу Александру, рекавши да овај споменик „представља део историје“, а да су „прву идеју за подизање споменика дали представници Удружења бивших ратних заробљеника побеглих из непријатељских логора“. У наставку говора је напоменуо да „споменик представља успомену на пријатеље Француске и да тај споменик одговара сјајним споменицима у Југославији.“ По Франше д' Епереу, тај споменик је посвећен француско – југословенском пријатељству који „иде до крајњих граница“, а да је то „дело изграђено захваљујући краљу Александру, који је изградио дело француско – југословенског пријатељства, ослањајући се на Француску“. У част генерала Марића је приређена вечера у његову част, где су присуствовали највиши француски званичници. У посети Француској Марић је остао до 14. октобра 1936. године.¹⁷⁸

Година 1937. се може посматрати као почетак зближења са ревизионистичким суседима на истоку и западу, попут Бугарске и Италије. Крајем јануара 1937. године у Београду је потписан југословенско – бугарски пакт вечног пријатељства као „јасан доказ неутралне политике београдског режима“.¹⁷⁹ У име француске владе, југословенско – бугарски пакт је поздравио председник Народне скупштине Едуар Ерио, који је нагласио да је то „ његова давнашња жеља“ и „да југословенско – бугарски пакт може допринети миру на Балкану и Европи“. Југословене је описао као „људе који су дали доста доказа о чврстости свог карактера, енергији и храбрости“, а за Бугаре да су „познате традиције француске револуције“ и „где је јако развијено демократско осећање“. ¹⁸⁰ Међутим за југословенске – француске односе је уследио још већи изазов – односи са Италијом.

У току експозеа о буџету из 4. фебруара 1937. године, Стојадиновић је саопштио да „неће вадити кестење из ватре за другог“, односно да не да не желе нове обавезе које

¹⁷⁷ АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привередни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Nova Doba* 10.10. 1936.

¹⁷⁸ АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привередни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Политика* 15. 10. 1936.

¹⁷⁹ В. Винавер, *нав. дело*, 334. – 335.

¹⁸⁰ АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привередни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Политика* 4.2. 1937.

су се тичале Чехословачке, али да његова влада остаје верна Лиги народа, Француској, Малој Антанти, Балканском пакту и Британији, а да ће се Југославија као медитеранска земља спријатељити с Италијом, како је то учинила и Британија. Потврда томе била је италијанско – енглеска декларација потписана 2. јануара 1937. године познатија као *Gentleman s agreement* (*Дентлменски споразум*). Истовремено је посланик Божићар Пурић уверавао Делбоса да верују у југословенски став, увераваши га „да у разговорима са Италијом није било говора о савезу Југославије и Италије“. То је потврдио и Стојадиновић, који је обавестио француског посланика да је послушао сугестије из Француске, да се у преговорима не помиње било какав савез Југославије и Италије. То је потврдио и гроф Ћано, који одмах по доласку у Београд посредовао да се одбије француски пакт, настојавши да неутралише Југославију, како би био слободнији према Француској, али је тај предлог био одбијен.¹⁸¹

По Стојадиновићу, пакт са Италијом је за њега представљао „преокрет у спољној политици Југославије“ и „почетак вођења сопствене политике“, што је назначио у шездесетој глави својих мемоара. Пакт о пријатељству из 25. марта 1937. године је, по Стојадиновићу, такође омогућио да „се среде међусобни односи, признају узајамни територијални статус кво, неутралност у рату, обостране консултације, уклањање усташа, бољи поступак са словеначком мањином и независност Албаније. Тим потезом Југославија је, по мишљењу Вука Винавера, „коначно раскинула са француским системом, формално остајући у њему, а све више је почела да прати британску линију у спољној политици, укључујући споразумевање с Италијом и разумевање за Немачку, док се Француска на унутрашњополитичком и спољнополитичком плану суочавала са бројним проблемима“.¹⁸²

На унутрашњем плану у Француској се осећала несигурност, јер су расле финансијске тешкоће у земљи, које су довеле до појаве нових штрајкова и инцидената, од којих је најпознатији штрајк био раднички метеж у граду Клишију. Велики успеси Народног фронта на социјалном пољу су оптеретили заосталу индустрију, а национални доходак је био нижи за 16 % у односу на 1929. годину. Како би се борио против финансијских тешкоћа, Блум је затражио широка овлашћења владе, али је то

¹⁸¹ Исто, 334. – 336.

¹⁸² Исто, 336. – 339.

одбијено од стране већине чланова владе и Сенат га је приморао да поднесе оставку, што је Блум и учинио 22. јуна 1937. године.¹⁸³

Последњи напор Француске да на спољнополитичком плану спаси своје позиције био је предлог Мала Антанта – Француске, по коме би се прво сваки члан Мале Антанте обавезао да брани све остале, а онда би Француска склопила савез с Малом Антантом. Пошто је тај предлог наишао на одбијање у јесен 1936. године, у јануару 1937. године је изнет нови предлог чланицама Мале Антанте, по којем би је предвиђено „да ако нападнути члан затражи и добије помоћ партнера и затим цела Мала Антанта затражи француску помоћ, Француска ће онда пружити помоћ“. Стојадиновић је одбацио и тај предлог јер би, по њему, он само навучао „италијанско непријатељство“ и да „би се Хитлер економским мерама страховито осветио“, као и „да Француска ништа не би помогла, већ би све мирно посматрала“. Такав одговор Стојадиновића је наишао на одобравање Британије и Немачке, али и на осуду француске владе и француске штампе.¹⁸⁴ Подржавајући такав став, београдска штампа је, писала да „Белгија и Југославија указују на пут мира и стварног сређивања међународних односа како то чине Швајцарска, Холандија, Скандинавија и Пољска ван блокова“ и „да Југославија није у осовинском блоку и да неће у француски блок, већ иде у политици путем Енглеске“.¹⁸⁵

Француски пораз у Београду је, по В. Винаверу, пао у исто време када је Тано постигао споразум са Београдом, што је изазвало посебну љутњу у Паризу, јер Београд „баш тада пактира са Мусолинијем, када Мусолини напада Француску“. Влада Народног фронта је одбијала све контакте са Мусолинијем, али је, с друге стране, покушавала да се споразуме са Хитлером како би обезбедила мир. У јуну 1937. године Париз је посетио начелник немачког Генералштаба Лудвиг Бек, који је преговарао са министрима Петеном, Гамленом и министром војним Е. Даладјеом, који су у име Француске изразили спремност за преговоре, што су поновили о генералу Милху током његове посете Паризу. Те понуде нису биле прихваћене, а камоли разматране од стране Хитлера.¹⁸⁶

¹⁸³ Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, нав. дело, 536.

¹⁸⁴ В. Винавер, нав. дело, 340. – 343.

¹⁸⁵ Исто, 343. – 344.

¹⁸⁶ Исто, 344. – 348.

Налазећи се пред одбијањем Немачке и Италије, Француска је била све огорченија на београдски режим, који је пактирао са Немачком. Напади француске штампе на рачун југословенске владе су разбеснеле кнеза Павла који је све више говорио против Француске, а додатни повод таквом става је било сазнање да је француско – чехословачка дипломатија радила са Удруженом опозицијом на обарању београдске владе. У име странке Хрватско сељачке странке, Иван Андрес је разговарао са Блумом и Делбосом у Француској, док је за то време, Влатко Мачек у листу *Corriere de la sera*, говорио да су „Хрвати изгубили Италију, али су добили Француску и Енглеску који више нису за београдски централизам“, а у лист *Евр* је саопштио да „Стојадиновић не говори у име Југославије“. Француски посланик Дампјер је подржао Петра Живковића да се умеша у „борбу за фронт против већине“, док је Делбос примио Богољуба Јевтића и прихватио његову тезу „да је Стојадиновић немачки човек“.¹⁸⁷ Током 1938. године забележена је посета Јураја Крњевића Француској, који је у разговору са француским званичницима говорио „да могу рачунати на њега и Мачека“.¹⁸⁸

Како је француска влада гледала на југословенску опозицију као алтернативу влади Милана Стојадиновића? Из белешке изасланика Леона Блума у Југославији Фисијен Доминоа дознали смо став француске владе према Удруженој опозицији и спољној политици владе Милана Стојадиновића. Доминоа је за југословенске опозиционе вође писао да они „не изгледају убедљиво и да је споразум међу њима био немогућ, јер нису били у стању да изведу јединствену конструктивну линију.“ Говорећи о њиховом неуспеху и жалбама које су упућивали Француској на рачун југословенске владе, Доминоа је рекао да су „опозиционе вође биле разочаране што Француска ништа није учинила да се помогне њиховој ситуацији, јер су они очекивали помоћ са друге стране, а да притом сами ништа нису учинили“. Споменуо је да је део опозиционара био спреман за сарадњу са ЈРЗ, посебно десни земљорадници окупљених око Јована Јовановића, док су стари радикали „били спремни да више него икада дођу на власт и да би водили другачију спољну политику, али да су стари духом и традицијом“, док су демократе биле одбојне према идеји уласка у владу. Оно што је, по њему, једино било од користи опозицији јесте коришћење летака.

¹⁸⁷ Исто, 348.

¹⁸⁸ АЈ, фонд 37, Стојадиновић Милан, фасцикла Француска, бр. фасцикл. 31/ бр. јед. описа 233., Извештај о активностима Јураја Крњевића у Енглеској и Француској

У погледу спољне политике владе Милана Стојадиновића, Доминоа је описао његову политику да „његова спољна политика није ни немачка, ни француска, већ је само политика похлепног човека“, али се надао да ће Стојадиновић успети да приђе Француској „без гриже савести само ако Француска буде успела да покаже снагу“. На крају је нагласио да је за француску владу било утешно то „што су српске масе расположене према Француској „ и да су „Енглеска и Француска показале своју снагу и престиж“.¹⁸⁹

Дисонантни тонови југословенске и француске владе се нису сводили само на међусобна оптуживања у штампи, већ су се осећали и при директном сусрету државних званичника обеју земаља. Тако је француски министар спољних послова Делбос отворено критиковао југословенског саветника Станоја Симића због пакта са Италијом и због „састанака са Герингом, Нојратом, и због „разбијања старих савеза“, на шта је Симић узвратио да ни „Французи ништа нису били бољи у Абисинији и 7. марта 1936. године“. Истовремено је Божидар Пурић у Женеви разговарао са Делбосовим представником коме је пренео став да „Југославија неће у пактове, а да је за „све крива Француска, која их је бацила у руке Мусолинију 1934. године“ и да „Југославија одбија да изврши самоубиство због Чехословачке“. Тако Француска, по Пурићу, „није успела да организује свој систем у Средњој Европи пред немачком офанзивом, а превише пакта и споразума је деловала као заштитна мрежа“.¹⁹⁰

Криза Блумове владе била је предмет интересовања југословенског посланства у Паризу. По извештају Милоша Сокића, унутар француске владе је постојао сукоб између социјалиста и комуниста у погледу вођења унутрашње и спољне политике Француске. У извештају се даље наводи да су комунисти су били изразито критични према политици Ивона Делбоса у погледу Шпанског грађанског рата и савезу са СССР и залагали су се за савез са СССР и закључење војне конвенције између њих, како би „по Сокићу, „ојачали свој партијски опстанак“. С друге стране, радикали су оптужили комунисте да су преко социјалиста хтели да предају власт у Француској. Ипак, и међу социјалистима је постојала нека врста одбојности према комунистима, посебно код

¹⁸⁹ АЈ, фонд 37, Стојадиновић Милан, фасцикла Француска, бр. фасцикл. 29/ бр. јед. описа 215., S.A. – Белешка непознатог аутора у вези Фисијена Доминоа, изасланика Леона Блума у Југославији, разговорима које је водио са представницима УО (Мачек, Јоца Јовановић , Нинчић, Миша Трифуновић), као и део извештај Доминоа са коментарима о политици УО, склапању споразума са Мачеком и спољној политици М. Стојадиновића

¹⁹⁰ В. Винавер, нав. дело, 348. – 353.

Леона Блума, који је и сам зазирао од њих, противећи се уједињењу са њима, јер је страховао од реакција социјалистичких партија Велике Британије, Белгије и Шведске. У таквој ситуацији, владајуће странке нису успеле да постигну компромис око егзистенцијалних питања као што су смањивање часова радног времена, повећање надница и других питања.¹⁹¹

Нова влада „ублаженог“ Народног фронта на челу са Камијем Шотаном на унутрашњополитичком плану покушала је да ублажи финансијске последице последњих социјалних реформи које су проузроковале снажан отпор.¹⁹² У спољнополитичком смислу, Шотанова влада се све више ослањала на Британију, која је после доласка Невила Чемберлена на место председника британске владе у мају 1937. године значајно појачала политику смиривања која се заснивала на томе да је потребно „не оружати се, него дипломатијом и попуштањем да се спасе мир“.¹⁹³

За то време су се југословенско – француски односи развијали у ситуацији успешних југословенско – италијанског зближавања и жестоких мусолинијевих напада на Француску. Иако се Стојадиновић сукобио са послаником Дампјером поводом посете немачког министра спољних послова фон Нојратом, одмах је послао начелника Генералштаба генерала Милутина Недића да посети Француску ради објашњења југословенског положаја и разлога због којег Југославија није хтела да склопи тај пакт, јер би их Немачка и Италија, по њему, „прогутале“.¹⁹⁴

Главна прилика за „правдање“ је била Стојадиновићева друга (и последња) посета Паризу, која се десила 12. – 13. октобра 1937. године, где су га дочекали Ивон Делбос и посланици из држава чланица Мале Антанте и Балканског пакта. По доласку у Париз, Стојадиновић је је разговарао са Делбосом.¹⁹⁵ Ни током тог састанка, Делбос се није уздржао од критика упућеним на потписивање југословенског – италијанског пакта, склопљеног у време француско – италијанских сукоба. Стојадиновић је одговорио да Југославија чврсто стоји уз Француску и њене савезнике, али је додао да је „Југославија мали миш између Немачке и Италије“, те „да са њима мора лепо да не би делили

¹⁹¹ АЈ, фонд 37, Стојадиновић Милан, фасцикла Француска, бр. фасцикл. 29/ бр. јед. описа 215., 1937. Информација народног посланика Милоша Сокића упућена кнезу Павлу о размимоилажењу комуниста и социјалиста са подацима из *Teilor* и *Sud – Est*

¹⁹² Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 536.

¹⁹³ В. Винавер, *нав. дело*, 351.

¹⁹⁴ *Исто*, 355. – 356.

¹⁹⁵ АЈ, фонд 334, МИП КЈ, фасцикла Односи Краљевине Југославије са другим земљама 1919. – 1941. (Француска), бр. фасцикл. 7. / бр. јед. описа 27., Француска – политички односи 1 – 3.

судбину Абисиније и Шпаније“. Покушавао је да убеди Делбоса да ће Мусолини у случају рата стати уз Француску и Југославију, чиме Делбос није био задовољан.¹⁹⁶ Упркос тим неслагањима, Стојадиновић и Делбос су потписали пакт о продужењу југословенско – француског пакта пријатељства и демантовао своје „одвајање од Француске“, убеђујући да је „Југославија независна, а не под Осовином“. ¹⁹⁷

У међувремену је за новог француског посланика у Београду постављен Рајмон Брижер¹⁹⁸ уместо Дампјера, који је постављен за амбасадора у Отави.¹⁹⁹ По пријему у аудијенцију кнеза Павла, Брижер је изразио задовољство што „представља Француску у Београду“, јер је, по њему, „однос Југославије и Француске био прожет осећањем поверења и пријатељства да је од првог дана имао утисак да су га прихватили са највећим симпатијама“. Рекао је и да се диви „савременом вајарству и делима Ивана Мештровића“ који су, по њему, „спадали у „ранг међународних дела“.²⁰⁰ Додао је и да „сви Французи воле Југославију“, за коју су је везале „дубоке успомене и борба на Солунском фронту“.²⁰¹

Како би ојачао ауторитет међу непослушним и одбеглим сателитима, Делбос је отишао у Београд у коме је боравио од 12. до 14. децембра 1937. године. Тада је са Стојадиновићем разматрао питања француско – југословенских односа и општеполитичке ситуације у Европи. Иако је у извештају Министарства иностраних послова да су „разговори двојице министара вођени у савршеној хармонији и духу француско – југословенског пријатељства“ и да „су се двојица државника сагласила да је по интересе двеју држава да наставе са сарадњом, ²⁰² ситуација је била другачија. Током разговора са Стојадиновићем, Делбос га је критиковао „што се везује за политику Осовине“ и што је одбијао да „приступи француском блоку отпора“, на шта је Стојадиновић одговорио да у случају да „Француска буде нападнута, да ће

¹⁹⁶ В. Винавер, нав. дело, 356.

¹⁹⁷ АЈ, фонд 334, МИП КЈ, фасцикла Односи Краљевине Југославије са другим земљама 1919. – 1941. (Француска), бр. фасцикл. 7. / бр. јед. описа 27., Француска – политички односи 1 – 3.

¹⁹⁸ Ту дужност је Брижер обављао до марта 1940. године. (АЈ, фонд 38, фасцикла Политички односи – Посета Луја Бартуа и других политичара (1929. – 1940.), фасцикл. 781/ бр. јединица 962, Извештај *Авале* 15. 3. 1940.)

¹⁹⁹ АЈ, фонд 38, фасцикла Политички односи – Посета Луја Бартуа и других политичара (1929. – 1940.), фасцикл. 781/ бр. јединица 962, *Le temps* 11. 10. 1937.

²⁰⁰ АЈ, фонд 38, фасцикла Политички односи – Посета Луја Бартуа и других политичара (1929. – 1940.), фасцикл. 781/ бр. јединица 962, *Самоуправа* 6. 11. 1937.

²⁰¹ АЈ, фонд 38, фасцикла Политички односи – Посета Луја Бартуа и других политичара (1929. – 1940.), фасцикл. 781/ бр. јединица 962, *Journal de Nations*, 30. 10. 1937.

²⁰² АЈ, фонд 334, МИП КЈ, фасцикла Односи Краљевине Југославије са другим земљама 1919. – 1941. (Француска), бр. фасцикл. 7. / бр. јед. описа 27., Посета Делбоса 7 – 97.

Југославија бити на располагању“ (о томе је говорио у случају Аустрије, Чехословачке, не и саме Француске), док је у разговору са италијанским послаником Стојадиновић испричао да је одбио све обавезе које би га довеле у сукоб с Италијом и Немачком. У разговору са кнез Павлом, Делбос је тражио од кнеза Павла да мотри на Стојадиновића, што је на кнез Павле одбио, одговоривши примедбом да је „СССР слаб“.²⁰³

Упркос наизглед чврстом ставу, француска политика је била осуђена на пропаст, јер је била у сукобу с Италијом, суочена са Хитлеровим захтевима, такође и напуштена и од стране дотадашњих савезника. Због тога се усредредила и у потпуности прихватила политику попуштања тиме што је била спремна да „спаси мир, поредак, животе своје омладине, Француску и њено царство“. Њена заузетост и брига за Медитеран је знатно смањило бригу за прилике у Средњој Европи.²⁰⁴

У таквим околностима утврђени су следећи принципи спољне политике Француске почетком 1938. године :

- Француска мора да ојача своју националну одбрану.
- Француска остаје верна свим својим пријатељима, посебно према Великој Британији
- Француско – британско пријатељство гарантује одржавање мира
- Француска лојално примењује пакт са СССР
- Француска влада остаје верна Лиги народа
- Француска мора да ради на ограничењу наоружања Европе
- Независност Аустрије је важан елемент за европски мир
- Француске обавезе према Чехословачкој ће бити испуњене уколико то буде потребно
- Француска не жели да интервенише ни у Шпанији ни у Кини
- Француска воли мир, али не и мир по сваку цену.²⁰⁵

Непрестана финансијска криза, проузрокована даљим привредним и финансијским тешкоћама, довела је до пада Шотанове владе у јануару 1938. године када је изгубио подршку од стране Блумових социјалиста, који су поново формирали владу с њим на

²⁰³ В. Винавер, *нав. дело*, 360.

²⁰⁴ *Исто*, 360. – 364.

²⁰⁵ АЈ, фонд 37, Стојадиновић Милан, фасцикла Француска, бр. фасцикл. 29/ бр. јед. описа 215., Одговори И. Делбоса у француској спољној политици, штампани текст у анкарском листу, 26. фебруару 1938. године (на француском), *Ankara Bulletin* 26. 2. 1938.

челу тек после педесет дана од пада владе. Како је друга Блумова влада опстала свега двадесет дана, јер је Сенат огромном већином одбио Блумове финансијске предлоге, владу је у априлу 1938. године формирао дотадашњи министар народне одбране Едуар Даладје. Даладје је формирао владу радикала у којој су ушли истакнуте личности попут Жоржа Бонеа (који је преузео ресор спољних послова), Пол Реноа (ресор финансија), Жоржа Мандела (ресор министарства за колоније) и других личности.²⁰⁶

Упркос најави Даладјеове владе да ће да одбрани ауторитет своје владе тиме што би иступла у „име народне одбране“ и да ће „увести политику чврсте руке“, у Француској се финансијска криза није померила са „мртве тачке“ : у мају месецу новим „поравнањем“ , франак је био сведен на вредност од једног и по суа у односу на франак од 1914., чија је вредност била мања од вредности франка из 1926, која је износила четири суа. У новембру 1938. године француска влада се суочила са генералним штрајком Опште конфедерације рада због одлуке да влада укине строге примене социјалних закона које би, по њој, омели велики напор око наоружања.²⁰⁷

У спољнополитичком смислу, Даладјеова влада се у потпуности ослонила на Велику Британију, али су унутар ње постојале јаке поделе око спољнополитичке оријентације. Једна струја је сматрала да Хитлера треба пустити пустити на Беч, Праг, Исток, друга струја је тежила да спасе status quo. Како је већина министара била склона другој опцији, преовладала је идеја која је била у сагласју са британском идејом, која се заснивала на нагодби са Немачком ради спречавања рата у западној и средњој Европи.²⁰⁸

По формирању Даладјеове владе говорило се о наводној промени курса Француске према влади Милана Стојадиновића. Споминјало се да је било тражено од посланика у Београду Брижера да промени однос према југословенској влади, јер је Стојадиновић, по њима, „почео да води помирљиву спољну политику према Немцима“.²⁰⁹ Идентично становиште француске владе је пренео министар Боне у разговору са делегатом Југославије у Лиги народа Иваном Суботићем. У разговору с њим, Боне је рекао да Француска жели да „сарађује не само са Стојадиновићем, већ и осталима“, додавши да „то може да буде од користи у унутрашњополитичкој ситуацији у Југославији и

²⁰⁶ Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 536.

²⁰⁷ *Исто*, 536.

²⁰⁸ В. Винавер, *нав. дело*, 365.

²⁰⁹ АЈ, фонд 37, Стојадиновић Милан, фасцикла Француска, бр. фасцикл. 29/ бр. јед. описа 215., Забелешка о наводној промени посланика француске владе према влади Милана Стојадиновића

Француској“, али да Стојадиновић „мора лично да схвати његову позицију“. Упоредо је похвалио Стојадиновића као „човека у кога има поверења“, додавши „да постоје додирне тачке између њега и Стојадиновића“ и да то „може бити од користи у погледу развијања унутрашње и спољне политике Француске и Југославије“.²¹⁰ Међутим, сарадња Француске и Југославије нису били истог интензитета као раније, јер је Француска била заокупљена својим проблемима. После Минхенског споразума, Француска је коначно „кристализовала“ политику попуштање путем споразума са Немачком из 6. децембра 1938. године, у коме су се су се обе земље „обавезале да ће међусобно саветовати о тешкоћама које би се појавиле између њих“.²¹¹

²¹⁰ АЈ, фонд 37, Стојадиновић Милан, фасцикла Француска, бр. фасцикл. 31/ бр. јед. описа 233., Женева 16. 5. 1938. – После заседања Лиге народа

²¹¹ Ж. Лефевр, Ш.Х. Путас, М. Бомон, *нав. дело*, 538.

6. Посете француских званичника Југославији и југословенско – француски односи у културној сфери (1936 – 1938)

Током 1936. и 1937. године забележене су посете француских званичника у Краљевини Југославији, које су биле пропраћене са великим симпатијама. Једна од најучљивијих посета била је посета маршала Франшеа д' Епера (14. – 19. мај 1936. године), поводом откривања његовог споменика у Београду, који је подигнут на иницијативу професора Владимира Маринковића.²¹²

Приликом доласка француског госта, организован је широк дочек од стране југословенске владе и београдског грађанства у Београду. Дирнут таквим дочеком, д' Епере је одржао говор у коме је рекао „да осећа велико узбуђење што је у Београду“ и да је срећан што су га примили представници југословенске војске“. Такође је изразио „задовољство што је видео људе, окупљене око човека, који их је победоносно водио, са покојним краљем Александром“, али је истовремено изразио „жалост што није видео краља Александра“ међу њима. У том говору је наставио да хвали заслуге покојног краља, који је, по њему, „радио на обнови своје војске и њеном „васпостављању“. На крају је напоменуо да су му подигнута два споменика у Француској на иницијативу грађана Француске, који су „хтели да сачувају успомену на краља Александра и да докажу љубав Француске према покојном краљу и његовом народу“.²¹³ Истог дана се састао са највишим југословенским званичницима, попут кнеза Павла и М. Стојадиновића.²¹⁴

Наредног дана, д' Епере је дошао у Оплепац заједно са послаником Дампјером и бригадним капетаном Димитријем Предићем, како би се поклонио сени краља Александра. Први званичник који је поздравио француског госта, био је председник младењачке општине Радован Милетић, који је рекао да су „војводе пролазиле кроз крајеве да се пролазе кроз наше крајеве да се поклоне сени ратног друга и нашег непрежаљеног владара Блаженопочившег краља Александра“, као и да „сав народ плива у радости што може лично да их види и укажу им велико хвала за услуге

²¹² АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привередни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Време* 28. 3. 1936.

²¹³ АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привередни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Вардар* 15.5. 1936.

²¹⁴ *Исто*, *Правда* 14. 5. 1936.

учињене српском народу у време минулих ратова“. Нагласио је да је „погибија великог краља Александра губитак за вас и за нас“ и да су били „ипак срећни што је оставио своје наслеђе уз које је цео југословенски народ и у којима је гледа велику југословенску будућност“. С друге стране, маршал д' Епере је нагласио да у „Југославију долази други пут, али све на тужне састанке“. Објашњавајући тај став, рекао је да је „то први пут било, када је умро краљ Петар, а сада долази да се поклони његовом сину и ратном другу краљу Александру“. Током обиласка Опленца сусрео се великим бројем грађана који су га срдечно поздрављали, међу којима и чланови соколског покрета из Тополе, чланови ескадрона коњичког пука краљице Марије, ученице женске занатске школе и други грађани.²¹⁵

Трећег дана посете положио је венац на Споменик браниоцима Београда и обишао је Друштво пријатеља Француске, која се налазила у згради Ратничког дома. Маршалов долазак у клуб Друштва пријатеља Француске је био одушевљено поздрављен од стране чланова и чланица клуба, укључујући и председника клуба Стевана Павловића. Одушевљен таквим дочеком, д' Епере је одржао краћи говор у коме је поздравио „велику државу Југославију“, истовремено је похвалио је рад Удружења пријатеља Француске, чијем се „прогресу радовао“. Такође се захвалио „дамама које су у таквом великом броју дошле у великом броју и које су евоцирале успомену на једну српску жену која је године 1918. марширала одсечене ноге у авангарди армије војводе Бојовића“. Свој говор је завршио речима у којима је величао француско – југословенско пријатељство. На крају говора је, у знак поштовања, добио парадну комплетну униформу југословенског војводе и сабљу са натписом „Војводи Франше д' Епереу, бивши војници Југославије 16 – V – 1936“, које је добио од стране Удружења резервних официра и бивших ратника.²¹⁶

Претпоследњег дана посете, француски гост је присуствовао откривању бисте, која је подигнута у његову част. Тој „дирљивој манифестацији француско – југословенског братства“, како је писала *Политика*, присуствовали су изасланик југословенског краља, М. Стојадиновић, као и белигијски, чехословачки, румунски и грчки посланик. У том духу су били одржани бројни говори.²¹⁷

²¹⁵ Исто, *Политика* 16. 5. 1936.

²¹⁶ <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1936/05/17#page/2/mode/1up>, *Политика* 17.5. 1936., 3.

²¹⁷ АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привредни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Политика* 18. 5. 1936.

Први говорник је био председник одбора за подизање бисте професор Влада Маринковић. У свом говору је рекао да је „Београд после ратова почео да се подиже и „да су у том погледу, образована многа друштва од грађана, која су имала за задатак подизање свог краја у свим правцима“. Додао је „да су љубав и пријатељство које спајају југословенски и племенити француски народ, дубоко усађени у срцима становника овог краја, који је срећан што носе име Франше д' Епера“ и „да су становници, као и цео наш народ, носећи у души велико одушевљење за високу личност Франше д' Епера, одлучили су на својој скупштини 1934. године, уз бурно клицање војводи и Француској, „да у своме крају који носе његово високо име и на његовом булевару подигну скроман споменик“. На крају је додао да је њему као председнику „тога краја пало у део та част и срећа да на данашњи дан, који ће остати вечно забележен у срцима грађана овог краја, да буде тумач неизмерне поште и љубави коју сви осећамо према господину Маршалу, што доказује и ова спомен – биста“.²¹⁸

У име београдске општине, председник Влада Илић је споменуо да је „Београд испуњен великом радошћу“ и „што може да изрази дивљење за пуну и дубоку захвалност Француској, што су учинили за слободу Југославије и за велико дело цивилизације“. Дирнут почастима и говрима која су му учињена, маршал д' Епере је говорио да „му је учињена велика почаст што је могао да види своју бисту на јавном месту још за свог живота“ и да „ту част“ преноси и на јуначке војнике које је довео до победе“. Такође се захвалио на „симпатијама које су му указане у Београду“ и да их је „сматрао као изразе пријатељства не само према њему, већ и према целом француском народу“. После маршаловог говора се клицало „Живела Француска“, „Живео маршал“, „Живео демократски француски народ“. Свечаност је завршена говором Душана Николајевића о маршаловим заслугама у „победи француске војске“ и „цивилизаторској мисији француског народа“.²¹⁹ Маршал је своју посету завршио 19. маја 1936. године.²²⁰

Једна од значајних посета Југославији била је посета француског посланика у Београду Рожера Дампјера, који је у два наврата обишао југословенске крајеве и присуствовао манифестацијама француског – југословенског пријатељства. Крајем марта 1936. допутовао је у Љубљану, где је био дочекан од стране помоћник начелника

²¹⁸ Исто, Политика 18.5. 1936.

²¹⁹ Исто

²²⁰ Исто, Правда 20.5. 1936.

Дравске бановине Станка Мајсена, председника француских институција у Београду Отона Жупанича, као и градоначелника Љубљане Јуре Адлешића, кога је Дампјер одликовао Легијом части командног степена.²²¹ У Загребу је, као и у Љубљани, наишао на срдчан дочек. Приликом посете у Загребу посетио је индустријску комору, Југословенску академију, као и просторије Друштва пријатељства и Француског института. Током посете Загребу, француски посланик је, у изјави штампи, изразио „радост што види пријатеље Француске и Француског института у Загребу“. У Загребу се састао са начелником Савске бановине, Марком Костјенчићем, председником загребачке општине Рудолфом Ербером, загребачким коадјуторим Алозијем Степинцем и другим личностима.²²²

У Сарајеву је 29. марта присуствовао заједничким свечаностима, одржаним у Народном позоришту, који су били посвећени петнаестогодишњици оснивања Француско – југословенског клуба и педесетогодишњици смрти француског писца Виктора Игоа. Отварајући ту свечаности, председник Француско – југословенског клуба је најпре комеморирао смрт краља Александра, а затим је рекао да је „срећан што има част да у име Друштва пријатеља Француске, Института француско – југословенског и у име одбора за прославу педесетогодишњице смрти Виктора Игоа“ и да „зажели добродошлицу еминентном сину француске нације грофу Дампјеру“. На крају говора је истакао да „прослава неће бити захвалност само француској за прошлост, већ и подстрек за рад у будућности на сарадњи заједничких идеала француског и југословенског народа“. После тог говора, на говорницу је изашао конзул Француске у Сарајеву Рене Пелетије, који је одржао предавање о Босни у „светлости француске литературе“ и о историјату веза Босне са Француском, док је Мехмед Спахо, афирмативно говорио о Француској, као „нашој великој савезници“ и као о „земљи где је култура дошла до највећег цветања“. Већи део говора Спахо је посветио раду Француског института, који је, по њему, „постао културни центар Сарајева, који је „успео да постане један од мостова између наша два народа“, као и о Виктору Игоу.²²³

После министра Спаха, говорио је посланик Дампјер. Дампјер је највећи део говора посветио Сарајеву, који је описао као „пријатељску варош из добрих и тешких дана

²²¹ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Политички односи – Посета Луја Бартуа и других политичара (1929. – 1940.), бр. фасцикл. 781/ бр. јед. описа 962, *Време* 18. 3. 1936.

²²² Исто, *Правда* 21.3. 1936.

²²³ <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1936/03/30#page/7/mode/1up>, *Политика* 30.3. 1936., 8.

која је остала верна сну прадедова“ и као „духовни и радни центар који служи на част младој Краљевини Југославији“. Дobar део говора Дампјер је посветио сличностима између Босне и Француске, које се, по њему, „додирују између наше религије, које живе у заједници, а да се не сукобљавају и које спајају моћни и снажни национални осећаји“. Свој говор је завршио покликом „Живела Југославија“ и „Живело Сарајево и француско – југословенско пријатељство“. После тога, министар Мехмед Спахо је одликовао орденом Светог Саве Рене Пелитеја, истовремено му се „захваливши на искреном раду на зближењу Југославије и Француске“, као и потпредседника Друштва пријатеља Француске Васу Васиљевића и благајника Року Андрићевића за исте заслуге орденом Југословенске круне петог реда.²²⁴

У мају 1936. године, Дампјер је са својом супругом посетио градове источне Србије (Неготин, Зајечар, Бор), где су га, по писању *Политике*, срдечно дочекали бројни грађани. У Михаиловцу су га дочекали окупљени чланови неготинског Француског клуба пред „Гранд хотелом“ у коме су се налазиле просторије Друштва са књижицом и читаоницом. У читаоници су Дампјеру представљени чланови друштва и реферисано му је о стању и раду друштва, а на крају је приређен свечани банкет у част грофа Дампјера.²²⁵

У име Друштва пријатеља, поздравни говор на француском језику је одржао председник Друштва Јован Спасић. У том говору, Спасић је подвукао заслуге „француског народа у рату за ослобођење и уједињење Југословена“, као и за школску омладину, која је „у току рата нашла уточиште у Француској“. Одговоривши председнику тог Друштва, Дампјер је рекао да је „Неготин једина варош у Југославији на чијем се споменику налази лик француског генерала Жана Гамбете“ и „да је Београд следовао примеру Неготина и последњих дана дана учинио исти гест освећењем бисте маршалу д' Еперу“. На крају је честитао члановима Друштва на раду око оснивања друштва и пожелео им је успешан рад на „напретку у будућности, нарочито у погледу преношења традиционалних пријатељских односа са француским народом на млађе генерације Влахове Крајине“.²²⁶

²²⁴ Исто, *Политика* 30.3. 1936., 8.

²²⁵ АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привредни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Политика* 25. 5. 1936.

²²⁶ Исто, *Политика* 25.5. 1936.

У Зајечару је наишао на исти пријем, као и у Неготину. После сусрета са председником Клуба пријатеља Француске Спалајковић, Дампјер је подсетио на „заједничке дане проведене у минулим ратовима“, наглашавајући „да смо одувек били заједно и да ћемо вечито остати сложни“. Нагласио је да ће „Француска и Југославија свим заједничким силама борити за одржавање мира“. После дочека организованог од стране грађана Зајечара, Дампјер је обилазио просторије Друштва пријатеља Француске, Офицерски дом и присуствовао је јавном часу гимназије, где га је у име Зајечарске гимназије поздравио директор Милан Ђорђевић. Из Зајечара је Дампјер отишао у Бор, где је завршио своју посету.²²⁷

Почетком новембра 1936. уследила је друга етапа Дампјерове посете Југославији, када је присуствовао отварању Дома Клуба пријатеља Француске у Скопљу, заједно са Полом Масеом директором Француско – српске банке и потпредседником Француског клуба у Београду Јованом Живковићем.²²⁸ По *Политици*, „циљ настанка клуба пријатеља Француске у Скопљу био је да „се продубе везе између француских и југословенског народа, које су за време европског рата запечаћене не само крвљу најбољих синова једног и другог народа, већ и борбом за заједничке идеале француског и југословенског народа за слободу и независност малих народа“. Такође, Клуб пријатеља „је успео у Скопљу да развије љубав према земљи која је колевка европске демократије и да народу представи њен дух, културу и цивилизацију, као и савремене тековине у донетима људске активности“. Поред Дампјера, свечаности отварања Дома су присуствовали и командант Треће армијске области Милан Јечменић, председник општине Панта Јовановић, делегати Клуба пријатеља Француске из Београда, професор Универзитета Пол Масе и друге личности.²²⁹

Свечаност је отворио у име Клуба пријатеља отворио председник Милан Чемеркић, који је одмах дао реч Дампјеру. У свом говору, Дампјер је нагласио да је „скопско друштво прво међу многобројним сличним друштвима у Краљевини Југославији и да ће тај дом омогућити да може у сопственим просторијама развити још живљу делатност на ширењу пријатељства између две пријатељске земље Југославије и Француске“. Такође је у свом говору изразио задовољство „што је помагао ту акцију, која је

²²⁷ Исто, *Политика* 25.5. 1936.

²²⁸ АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привредни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Политика* 1. 11. 1936.

²²⁹ АЈ, фонд 38, Председништво Мин Савета ЦПБ фасцикла Француска политички, привредни и културни односи 1936. – 1938, бр. фасцикл. 784/ бр. јед. описа 965, *Политика* 2.11. 1936.

омогућила да се створе услови за просторије“, у којима би се , по његовом уверењу, „са још већим успехом продужити и развити идеју за бољим упознавањем и развијањем пријатељства Југославије и Француске“. По завршетку тог говора, Дампјеру се захвалио председник скопског Клуба и другима што су „дошли да отворе нови дом и на помоћи двеју влада које су омогућиле остварењу тог дела“. Пред крај свечаности говор је одржао делегат Клуба проф. др Милан Жујовић.²³⁰

Посету југословенским градовима и присуствовање манифестацијама југословенског – француског пријатељства наставио је Дампјеров наследник, посланик Рајмон Брижер. У новембру 1937. Брижер је учинио посету Удружења пријатеља Француске, а касније је одржао говор, у коме је највише говорио о значају југословенско – француских односа, нагласивши да се „нада да ће његово старање за одржање добрих односа допринети да пријатељски односи две земље буду што јачи и да се то може остварити у кругу пријатеља“.²³¹

У априлу 1938. године, Брижер је имао част да говори на свечаности , која је одржана на Правном факултету, која била посвећена француско – југословенском пријатељству. Током одржавања свечаности, говорио је заједно са професором Богданом Поповићем. Према писању листа *Journal des Debuts*, ти говори су били „праћени овацијама од стране присутних грађана, који су клицали Француској и француској омладини“. Пред крај свечаности је упућена представка Савеза бивших српских ученика француских школа југословенским студентима, која је такође била пропраћена аплаузом.²³²

Значајне су биле и посете официра и ратника са Солунског фронта Југославији. Поводом двадесетогодишњице пробија Солунског фронта, Југославију је посетила делегација Удружења француских ратника двадесетогодишњице пробоја Солунског фронта на позив председника Удружења резервних официра и ратника Николе Богдановића и потпредседника резервних удружења Добривоја Стојановића. са „циљем

²³⁰ Исто, Политика 2. 11. 1936.

²³¹ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Француска – Политички, привредни и културни односи 1936. – 1938., бр. фасцикл 784/ бр. јед. описа 965, Време 19. 11. 1937.

²³² АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Француска политички односи 1937. – 1940., бр. фасцикл. 782/ бр. јед. описа 963 , *Journal des Debuts* 29.4. 1938.

да се учвршћивање француско – југословенског пријатељства и француско – грчког пријатељства.“²³³

Свечан дочек им је приређен у Велесу, где је у њихову част образована поворка на челу са француским ратницима, која је пролазила кроз шплир народа и грађана.²³⁴ У Битољу, Скопљу и Солуну су положили венац на војничким гробљима, док су у Београду положили венац на гроб гроб краља Александра и маузолеј споменика Незнаног јунака на Авали. Истовремено су од стране министарства војске и морнарице одликовани Леон Нејрон, Клод Фурерон, Шарл Лапасал као делегати Удружења француских ратника. Пред крај њихове посете, одржана је свечана академија у њихову част, на којој је говорио француски конзул Готрен. Поред Готрена, на академији су говорили професор Милан Жујовић и професор Више педагошке школе Светислав Петровић.²³⁵

Друга посета француских официра се десила у новембру 1938. године, када је бивших педесет француских ратника са Солунског фронта који су се налазили унутар Поали д' Оријан посетили Словенију. При доласку у Словенију, наишли су на скуп одушевљених грађана који су им клицали „ Живела Француска“, на шта је француска делегација одговорила „Vive la Yougoslavie“, „Vive le roi Peter“ („Живела Француска“, „Живео краљ Петар“). Истог дана су присуствовали скупу, који је отворио потпредседник Удружења резервних официра Добривоје Стојановић, који је у свом говору рекао да „тумачи радост свих бивших ратника наше земље, као и свих осталих ратника нашег народа“. У име француских официра, шеф делегације Фернан Шанејак је говорио да се „приликом посете осећао као у својој земљи“ и „да је љубав према њему била искрена и срдачна, јер постоји међу њима везе крви, као и што је било пре двадесет година када смо се борили са свим младићима и војницима“. На крају говора је упућен заједнички апел ратницима „ да покажу да нису заборавили жртве својих предака и да су везе међу њима чврсте и нераздвојне“.²³⁶

У јулу 1938. у Француској је приређена велика музичка турнеја академског друштва „Обилић“, у којем је учествовало око стотину извођача. Своју турнеју, „Обилић“ је започео у Стразбуру 5. јула 1938. године, затим у граду Нансију (6.7.) где

²³³ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Француска политички односи 1937. – 1940., бр. фасцикл. 782/ бр. јед. описа 963, *Политика* 19.9. 1938.

²³⁴ *Исто*, *Политика* 14.9. 1938.

²³⁵ *Исто*, *Политика* 19.9.1938.

²³⁶ *Исто*, *Политика* 9. 11. 1938.

су наишли на одушевљен пријем од стране грађана, а француска штампа се о том концерту повољно изразила. У Мецу је у њихову част организован свечан пријем у згради општине и где су положили цвеће на гроб погинулих ратника. У Вердену су, према извештају Министарства иностраних послова, „наишли на срдчан пријем од најистакнутијих политичких личности“. Такође, у истом граду Вердену су присуствовали миси, која је била посвећена страдалима у рату. Своју посету су завршили посетом Паризу, где су наишли на одушевљен дочек студената и ректора универзитета, као и од чланова Удружења за међународну и уметничку сарадњу, који су примили југословенске госте као чланове тог друштва. На крају посете Паризу, „Обилић“ је одржао концерт, који био пропраћен са толиком пажњом да је преношен на радиу. Своју посету су завршили боравком у Марсеју, Дижону и Ници.²³⁷

На крају овог одломка, споменуо бих још један важан догађај из 1938. године, везан за југословенско – француске односе. Почетком 1938. године у Марсеју је основан Комитет за подизање споменика краљу Александру и Лују Бартуу, по идеји архитекте Гастона Касела, који је ту идеју изнео још 1937. године и била је прихваћена од стране француске владе. У ту част, југословенска влада је позвала председника и секретара поментог комитета да посете Југославију, што су и учинили у јануару 1938. године, када су посетили Љубљану, Загреб и Београд.²³⁸ Споменик посвећен краљу Александру и Лују Бартуу је откривен у марту 1938. године и тим поводом је организована свечаност у ту част.²³⁹

²³⁷ АЈ, фонд 334, МИП КЈ – Политичко одељење, фасцикла Односи са другим земљама, бр. фасцикл. 7/ бр. јединица 27, Турнеја академског друштва Обилић по Француској.

²³⁸ АЈ, фонд 334, МИП КЈ – Политичко одељење, фасцикла Односи са другим земљама, бр. фасцикл. 7/ бр. јединица 27, Политички одсек 1938. године – Извештај МИП на француском 15. јануар 1938. године

²³⁹ АЈ, фонд 38, Председништво Мин. Савета ЦПБ, фасцикла Француска политички односи 1937. – 1940., бр. фасцикл. 782/ бр. јед. описа 963, *Excelnoir* 21.3. 1938.

7. Закључак

Иако прва посета Милана Стојадиновића Француској није довела до неких конкретних резултата, посета је била значајна из два разлога. Један од разлога посете Француској било је жеља председника југословенске владе да упозна Француску са ситуацијом у Средњој Европи и ставовима држава чланица Мале Антанте по питањима као што су склапање Дунавског пакта, признање Совјетске Русије, ставови око Италије и Немачке. Други разлог била је жеља да докаже Француској да се његово мишљење по одређеним спољнополитичким питањима поклапа са мишљењем држава чланица Мале Антанте и да покаже да Краљевина Југославија остаје привржена Француској.

На састанку са француским колегом Пјером Лавалом, изнета су становишта француске и југословенске политике. У свом излагању, Пјер Лавал је говорио га главну спољнополитичку опасност по европски мир представља Немачка и решење тог проблема је видео у њеном неутралисању. Како би се то остварило, предложило је да се ограниче њене снаге ради онемогућавања било какве подршке са стране. Истовремено је саветовао зближење са Италијом, која је, по њему, била важна због одржавања уговора о миру и због тога је саветовао је да се оствари југословенско – италијанско зближење као што је остварено совјетско – француско зближење. Такође је саветовао да се прихвати Источни и Дунавски пакт, како би се тиме онемогућила Хитлерова идеја о аншлусу. На крају је нагласио да Југославија може, у спору Италије и Југославије по питању Марсејског атентата, може да рачуна на француску помоћ.

После Лаваловог говора, Стојадиновић је у име Мале Антанте саопштио њене одлуке на Бледу, које су се тикале односа са Совјетским Савезом и Дунавског пакта. У погледу односа са Совјетским Савезом, саопштио је одлуку да Мале Антанте да свака од држава чланица дотичног савеза има слободу акције у погледу односа са Совјетском Русијом, напоменувши да ће Југославија „ићи према Русији ка нормализацији дипломатских односа“. Подунавски пакт је описао као „добру идеју“, али је додао да Мала Антанту „не интересује само независност већ и квалитет те независности“, у смислу да се та независност не оствари путем повратка Хабзбурговаца на чело Аустрије. У погледу односа са Италијом, прихватио је сугестију да се са Италијом тражи споразум. Поред тога Стојадиновић се дотакнуо и важних спољнополитичких питања. Говорећи о италијанско – абисинском сукобу, изложио је гледиште Мале Антанте да „Лигу народа треба поштовати, али да тај сукоб не треба да се прошири на

остале државе и да се не претвори у светски рат“, као и да „економске санкције не смеју бити „бруталне“, јер би по њему „довеле нежељеном циљу“. Лавал је потпуно прихватио то гледиште, као и већину Стојадиновићевих ставова. За време посете Француској, Стојадиновић се састао и са француским председником Албертом Лебруном и осталим француским званичницима.

Иако се чинило да ће југословенско – француски односи бити на истом нивоу као и пре, време је показало да су ти односи западали у већу кризу. Један од главних повода било је француска унутрашњополитичка и спољнополитичка криза. Иако се и пре 1935. године суочавала са променом влада, оне су после абисинске кризе и нарочито после уласка Хитлера у Рајинску област у марту 1936. године достигле пун замах. Са тиме је ишло повећање привредних и финансијских криза, које су постајале све критичније и постојале узрок бројних уличних нереда и радничких побуна. Ни током наредних година није долазило до смиривања ситуације, него су напротив, радничке побуне и генерални штрајкови постојали све чешћи, попут генералног штрајка из јесени 1938. године.

У спољнополитичком смислу, Француска је била потпуно подељена и несналажљива. У таквом стању, она није могла самостално да реагује на спољнополитичке изазове као што су не само питање Хитлеровог упада у Рајинску област, већ и други изазови попут Шпанског грађанског рата, савеза са СССР и Минхенског споразума. Исцрпљена тим раздорима, француска политика се више ослањала на политику Велике Британије, која се заснивала на уверењу да је политички мудро и боље да се дозволи „судар панславизма и пангерманизма“, а за то време повући се иза „Мажино линије“ и чекати прави тренутак за напад. С друге стране, Француска је тежила да очува свој утицај у Југославији, мотерећи на сваки Стојадиновићев корак ка зближавању са Италијом и Немачком, посматравши то почетком одвајања Југославије од Француске. Са своје стране, југословенска влада се више благо окренула ка осовинским силама из економских и политичких разлога, свесна француских слабости како на унутрашњем, тако и на спољнополитичком плану.

Једино су посете појединих француских званичника и културно – уметничких друштава давале утисак да су југословенско – француски односи остали на солидном нивоу. Током 1936. године забележене су посете маршала Франше д' Епера и посланика Рожера Дампјера који су присуствовао свечаностима које су одржане у корист француско – југословенског пријатељства организованим од стране француско –

југословенских друштава, а током 1938. године је као једна од значајнијих посета била је посета делегације француских официра који су присуствовали свечаностима посвећеним двадесетогодишњици пробоја Солунског фронта. Од југословенских посета Француској, најупечатљивија је била посета културно – уметничког друштва „Обилић“, чији су чланови наишли на срдчан пријем код грађана.

8. Извори и литература

Архивски извори

Архив Југославије

- Централни Пресбиро Председништва Министарског савета Краљевине Југославије (38)
- Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (334)
- Стојадиновић Милан (37)

Објављени извори

- Avramovski Živko, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji – Godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu (1921. – 1938.), knj. 1 – 2.*, Beograd 1986.
- Stojadinović Milan, *Ni rat ni pakt – Jugoslavija između dva rata*, Beograd 2002.

Штампа

- *Политика* 1934. – 1938.

Литература

1. Basdevant Jules, *Le pacte franco – soviétique*, часопис *Politique étrangère*, 1939.
2. Vinaver Vuk, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)*, Београд 1985.
3. Глигоријевић Бранислав, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, књ.3, Београд 2010.
4. Krizman Bogdan, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918-1941*, Zagreb 1975.
5. Лефевевер Жорж, Путас Х. Шарл, Бомон Морис, *Историја Француске – од 1774. до наших дана*, књ. 2, Београд 1961.
6. Сретеновић Станислав, *Француска и Краљевина СХС 1918. – 1929*, Београд 2008.,
7. Hoptner B. Jacob, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1972.
8. Cvetković Lj. Vladimir, *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918. – 1941.*, Београд 2006.

